

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KAYIT DIŞI EKONOMİ'NİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980-2005)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARAÇOR

Hazırlayan
Hatice Elanur SARIKAYA

KONYA – 2007

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAYIT DIŞI EKONOMİ'NİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ
(1980–2005)
Hatice Elanur SARIKAYA
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARAÇOR

Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından birisi olan kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık ve çok boyutludur. Bu sebeple, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmesini tamamlamış ülkeler için çözüm getirilmesi gereken bir sorun olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, ya hiç belgeye bağlanmayarak, ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır.

Sermaye sürecinde istihdam yaratma özelliği, gelir dağılımını düzenlemesi kaynakları verimli alanlara kaydırarak ekonomide verimlilik ve etkinliği sağlaması, ekonomiye düşük maliyetlerle rekabet etme şansını vermesi ve bu sebeplerle ekonomiye dinamizm vermesi gibi yönleri ile bakıldığında kayıt dışı ekonomi işsizlik oranının düşük gerçekleşmesini sağlayarak yüksek işsizlik oranı nedeni ile oluşabilecek sosyo-ekonomik sorunların azaltılmasını sağlayabilecektir.

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında kısa vadede ne kadar olumlu gözükse de uzun vadede büyüme üzerinde negatif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Büyüme, Türkiye Ekonomisi,

ABSTRACT

MASTER THESIS

INFLUENCE OF UNDERGROUND ECONOMY ON ECONOMIC GROWTH

EXAMPLE OF TURKEY

(1980-2005)

Hatice Elanur SARIKAYA

Advisor: Assistant Prof. Dr. Süleyman KARAÇOR

Underground economy that has been one of the most important problems of today's economies is very complex and multidimensional in respect of its reasons, results and functioning. Therefore, fettering underground economy has been problem that must be solved both by developing countries and by developed countries.

Underground economy means to carry economic fact (buying and selling) that is performed without being connected to any document or with the document which does not reflect the truth, away the registered (official) economy by hiding it from government and other people relative to enterprise (partners, creditors, workes who participaes in profit etc)

When looking at it with some aspects, such as its feature of job creation in in capital process, coordinating income distribution, providing productivity and efficiency in economy by orienting resources to the productive areas, giving competition chance to economy with low cost and thus delivering dynamism to economy, underground economy could be able to provide decrease of socio-economic problems that would be caused by high rate of unemployment by insuring the low unemployment rate.

When looking at influence of underground economy on economic growth in Turkey, it was determined that it has negative affects on growth in the long-term, although it seems to be so positive in the short-term.

Key words: Underground Economy, Growth, Economy of Turkey

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	IV
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE UNSURLARI

1. Kavramsal Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı ve Unsurları	2
1.1. Tanım	2
1.2. Kayıt Dışı Ekonomiye Oluşturan Unsurlar	5
1.2.1. Yer Altı Ekonomisi	6
1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi	7
1.2.2.1. Yasal Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler	8
1.2.2.2. Gelirlerin Gayri Yasal olarak Kayıt Dışı Bırakılması.....	8
1.2.2.3. Hiç Kayıt Kayıt Altına Alınmamış Ekonomik Faaliyetler.....	10
2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	11
2.1. Mali Nedenler	12
2.1.1. Vergi Direnci ve Vergi Oranlarının Yüksekliği.....	12
2.1.2. Mali Örgütlenme Eksikliği ve Denetim Yetersizliği.....	14
2.2. Ekonomik Nedenler	15
2.2.1. Ekonomik Yapı	15
2.2.2. Yüksek Enflasyon	15
2.2.3. Milli Gelirin Adaletsiz Dağılımı	16
2.2.4. Piyasa İşleyiş Yapıları ve Rekabet	17
2.2.5. İstihdam ve İşsizlik.....	18
2.3. Sosyal Nedenler	18
2.3.1. Eğitim Düzeyi	18
2.3.2. Ahlaki Normlar ve Değişim	19
2.3.3. Gelir Seviyesi	20

2.3.4. Göç ve Kentsel Dönüşüm Süreci	20
2.4. Psikolojik Nedenler.....	21
3. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi.....	21
3.1. Mikro (Doğrudan) Yöntemler	21
3.2. Makro (Dolaylı) Yöntemler.....	22
3.2.1. GSMH Yaklaşımı.....	23
3.2.2. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı.....	23
3.2.3. İstihdam Yaklaşımı.....	23
3.2.4. Parasalcı Yaklaşım	24
3.2.4.1. Sanal Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı.....	24
3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	25
3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım	26
3.2.5. Model Yaklaşımı	26
4. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçmeye İlişkin Yapılmış Çalışmalarda Ülke Örnekleri	27

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....	30
1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemine Göre Tahminler	30
1.2. Dolaylı Ölçme Yöntemine Göre Tahminler.....	32
2. Türkiye Açısından Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri	35
2.1. Mali Etkiler.....	36
2.2. Sosyal Etkiler.....	37
2.3. İş Hayatı Üzerindeki Etkiler.....	38
2.4. Ekonomik Etkiler ve Temel Makroekonomik Değişkenler	39
2.4.1. Kayıt Dışı Ekonomi ve GSMH	42
2.4.2. Kayıt Dışı Ekonomi İstihdam ve İşsizlik.....	43

2.4.3. Kayıt Dışı Ekonomi ve Enflasyon.....	46
2.4.4. Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme	48
3. Türkiye Ekonomisi'nde Makroekonomik Göstergeler ve Kayıt Dışı Ekonomi	
Arasındaki İlişki.....	50
3.1. Türkiye'de 1980 İtibari ile İzlenen Ekonomik Politikalar	50
3.1.1. 1980 Sonrası Dönemin Genel Ekonomi Politikaları	50
3.1.2. 1980 Sonrası Dönemde Ekonomik Büyüme Kavramı ve Stratejileri .	53
3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Büyüme Oranlarının Dönemsel	
Analizi	55
3.2.1. Dönemsel Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi.....	55
3.2.2. Dönemsel Olarak Türkiye Ekonomisinin Büyüme Oranları	57
3.2.2.1. Yıllar İtibariyle Ekonomik Büyüme Oranlarının Gelişimi	57
3.2.2.2. Sektörel Açıdan Büyüme Oranlarının İzlenmesi.....	59
3.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi'nin Büyüme Oranları Üzerindeki Etkileri	60
3.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Yapısal Etkileri.....	60
3.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sektörel Etkileri.....	61
3.3.2.1. Tarımsal Üretim	61
3.3.2.2. Sanayi Üretimi	63
3.3.2.3. Hizmet Sektörleri.....	64
SONUÇ	65
KAYNAKLAR	68

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	: Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü-Batı Avrupa Ülkeleri	29
Tablo 2	: Türkiye`de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri	34
Tablo 3	: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	56
Tablo 4	: GSMH'nın ve Kayıtlı/Kayıtdışı Ekonomi Oranının Yıllar İtibariyle Gelişimi (1980–2000) %- olarak	58
Tablo 5	: Ana Sektörler İtibariyle GSMH'nın Değişimi (1980-1995) %- olarak.....	59

GİRİŞ

Yükselen piyasa ekonomilerinde ve hatta gelişmiş ülkelerde ekonominin ve istihdamın, özellikle 1970'lerden itibaren daha yoğun biçimde kayıtsızlığa kaydığı dikkati çeken bir unsurdur.

Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından birisi olan kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem gelişmesini tamamlamış ülkeler için çözümlenmesi gereken ciddi bir sorun olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi aynı zamanda yarattığı ekonomik ve mali olumsuz sonuçları bakımından Türkiye ekonomisinin acilen çözüme kavuşturulması gerekli sorunlarından biri olarak da değerlendirilmektedir.

Enflasyonun düşürülmesinde oldukça büyük başarıların elde edildiği böyle bir dönemde para politikasının etkinliğinin devamı ve dolayısı ile sürdürülebilir düşük enflasyon oranının oluşması mali baskınlığın azalması ile gerçekleşebilir. Mali baskınlığın azalması ise bütçe gelir ve giderlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasını gerektirmektedir. Mali uyum olarak da adlandırılacak bu süreçte en önemli ön koşullardan birisi kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınmasıdır.

Ekonomik büyümenin sağlanması tüm ülkelerde önemli bir konu olmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan biri olmuştur. Gelişmiş ülkeler belli bir büyüme hızını korumaya çalışırken gelişmekte olan ülkeler belli bir büyüme seviyesine ulaşma çabasına girmişlerdir.

Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok neden olmakla birlikte; çalışmamızda inceleme konusu yapılacak olan temel konu iktisadi büyümenin kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi olacaktır. Bu kapsamda kayıt dışı ekonomi kavramı açıklandıktan sonra; kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecek ve kayıt dışı ekonominin Türkiye'de ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

BÖLÜM I

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE UNSURLARI

1. Kavramsal Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı ve Unsurları

1.1. Tanım

Ekonomik faaliyetlerin fiilen gerçekleŐmiŐ olmasına rağmen faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilen kayıt dışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her tÜrlÜ ekonomik işlem ve faaliyetlerdir.

Kayıt dışı ekonomi, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplarını elde etmede kullanılan ve bilinen istatistiksel yöntemlere göre tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak ifade edilmektedir.¹

Bir başka ifade ile kayıt dışı ekonomi; bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür.²

Vergisel anlamda kayıt dışı ekonomi; vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsÜ ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmıŐ faaliyetlerin bütünüdür.³

Kayıt dışı ekonominin tanımı, vergilenmemiŐ kazanç olarak yapılırsa, vergi ve diğer yasalarla vergi dışı bırakılmıŐ kazanç da, bu kapsama girecektir. İster vergi yasalarıyla, isterse vergi idaresinin bilgisi dışında kalan ve kamu gelirlerinde azalmaya yol açan her tÜrlÜ işlem kayıt dışı ekonomi içinde ele alınmak zorundadır.⁴

Kayıt dışı ekonomi farklı ekonomilerde farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve bu niteliklerine göre de farklı adlarla anılmaktadır. Ancak, kayıt dışı ekonomi, dokusu itibariyle i içe geçmiŐ bir yapı sergilediği için, bazen farklı yapılanmaları açıkça yansıtan bazen de anlam olarak i içe geçmiŐ çeşitli kavramlarla adlandırılırlar.⁵

¹ Yılmaz İlgin, "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'deki Durum", Planlama Dergisi Özel Sayı – DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ilginy/kayitdisi.pdf>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2004), s.145.

² Türkmen Derdiyok,"Türkiye'nin Kayıtdışı Tahmini", Türkiye iktisat dergisi, 1993, sayı: 14, s.54.

³ Osman Altuğ, "Kayıtdışı Ekonomi", İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1999, s.3.

⁴ Selami ŞengÜl, "Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)", Ankara, İmaj Yayınevi, Ekim 1997, s. 32.

⁵ İzzettin Önder, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme",İÜ SBF Dergisi, Cilt No:2, Sayı:23-24(Ekim 2000, Mart 2001), s.15.

Literatürde tartışılmakla beraber kayıt dışı ekonomi için çok farklı isimler kullanılmaktadır; Gayri resmi (unofficial), enformel (informal), düzensiz (irregular), paralel (paralel), ikinci (second), yer altı (underground), yasadışı (illegal), gizli (hidden), görünmeyen (invisible), kayıtlı olmayan (unrecorded) ve gölge (shadow) ekonomi. Birçok dilde en sık olarak kullanılan terim kara (black) ekonomi terimidir.⁶

Bunlar bazen aynı anlama gelse de, çoğu zaman kayıt dışı ekonominin farklı yönlerini vurgulamaktadır. Örneğin enformel ekonomi, gölge ekonomi adları daha çok istihdam boyutunu; saklı ekonomi, gizli ekonomi, kayıtlı olmayan ekonomi adları vergi boyutunu; yasa dışı ekonomi, kara ekonomi gibi adlar yasa dışılık boyutunu vurgulamaktadır.

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) anlamındaki kayıt dışı ekonomi; tanım olarak GSMH içinde olmasına rağmen kapsanamayan üretim gelirlerinin büyüklüğünü, vergi açısından; vergilendirilmesi gerekirken çeşitli sebeplerle vergi yetkililerinden gizlenen ve denetlenmeyen gelirleri, istihdam açısından; sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmadan çalışan kesimleri ve toplam istihdam kayıtlarında görünmeyen ve işsiz olduğu kabul edilen eksiklikleri ifade etmektedir.

Kayıtlı – kayıt dışı ekonomi ayırımına paralel olarak kullanılan diğer kavramlar şunlardır.⁷

Formel ekonomi	İnformel ekonomi
Regular ekonomi	İrregular ekonomi
Legal ekonomi	İllegal ekonomi
Visible ekonomi	İnvisible ekonomi
Officel ekonomi	Unofficial ekonomi
Birinci ekonomi	İkinci ekonomi
Resmi ekonomi	Gayri resmi ekonomi
Kravatlı ekonomi	Kravatsız ekonomi
Vergili ekonomi	Vergisiz ekonomi

⁶ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, Doğu Üniversitesi Dergisi 4 (1) 2003, s.16.

⁷ Osman Altuğ, a.g.e., s.5.

Genel olarak kayıt dışı ekonomi kapsamına şu faaliyetler girmektedir⁸

1. Vergi ödememek için muhasebeye girmeyen ve maliyeden saklanan işlemler;
2. Yasadışı olması nedeniyle esasen maliyeye bildirilemeyen işlemler, (uyuşturucu faaliyetleri, fuhuş ve kumar);
3. Gümrük vergisini az ödemek amacıyla noksan beyan olunan ithalat ve ihracat işlemleri;
4. Piyasaya intikali gerekmeyen ve evlerde aile fertlerinin bizzat yaptıkları faaliyetler, (tarımsal faaliyetler, tamir ve ev işleri);
5. Evlerde çalıştırılan personele vergisi ödenmeden yaptırılan hizmetler;

Kayıt dışı ekonomiyi başlıca dört sektöre ayırabiliriz.⁹

- Hane halkı sektörü
- Belge kayıt düzeni olmayan sektör
- Düzenlemelere uymayan sektör
- Suç sektörü

Hane halkı sektöründe sektör tarafından üretilen mal ve hizmetler, yine bu sektör tarafından dağıtılır ve tüketilir. Bu sektörün diğerlerinden ayırt edici özelliği, üretimin ticari faaliyete konu olmaması ve bu nedenle piyasa işlemlerinin, dolayısıyla da fiyatlamanın yapılamamasıdır. Fiyatların olmaması, burada yapılan üretimin değerlendirilmesine yol açmaktadır.

İkincisi belge kayıt düzeni olmayan sektörlerdir ki bunlar genelde gelişmekte olan yapısı itibari ile küçük ölçekli olan işletmeler ya da ticarethaneler olabilir. Küçük ölçekli işletmeler buna örnek verilebilir. Bu sektörde üretilen mal ve hizmetlerin başkalarına nihai ya da ara malı olarak sunulması, bu sektörün yukarıda bahsedilen hane halkı sektöründen farkını oluşturur. Bu husus ticaretin ve piyasa işleminin olduğunun göstergesidir. Gerek sektöre ilişkin bilgi toplamanın güçlüğü, gerekse sektörün

---

⁸ Osman Altuğ, **a.g.e.**, s.109.

⁹ Yıldırım Akar, "Kara Paranın Aklanması", Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No:90,Eylül 1997,s.8.

faaliyetlerinin kayıtlarının bilgi üretmeye uygun olmaması sektörün kayıt dışı kalmasına neden olmaktadır.¹⁰

Düzenlemelere uymayan sektörde belgeler düzenleniyordur ancak bu belgeler gerçeği yansıtmıyordur yani bir aldatmaca, gerçeği gizleme vardır. Mesela olmayan işçinin çalıştırılıyor gibi gösterilip gerçekten çalışan işçinin sigortalı gösterilmemesi gibi. Amaç çalışmayan şahsı sosyal sigorta imkânlarından faydalandırmaktır.

Bu sektör belli bir yasadışılık (vergi kaçırma, çalışanların primlerini eksik yatırma, kayıtlarda göstermeden işçi çalıştırma vs.) içerir. Sektörde üretim yasaldır, ancak dağıtım aşamasında bir yasalara aykırılık ortaya çıkmaktadır. Sektörde üretilen mal ve hizmetlerin yasal olması, suç sektöründen farkını oluşturur.

Son olarak incelenen sektör suç sektörü olup burada ticarete ya da üretime konu olan faaliyet yasadışı olduğundan bu faaliyetten elde edilen gelirden yasadışı kabul edilir. Elde edilen gelir yasadışı kabul edilmese dahi gelire sebebiyet veren faaliyet yasadışı olduğundan sonuçta muhakkak ağır müeyyideler vardır. Devletin amacı buradan vergi toplamaktan çok bu sektörde yapılan faaliyeti yok etmektir. Bu sektörün faaliyetleri, milli gelir hesaplamalarına dahil edilmez. Bu hem kayıt dışılık nedeniyle teknik olarak mümkün değildir, hem de üretilen mal ve hizmetlerin toplumun refahını gösteren milli gelir hesaplarına dahil edilmesinin rasyonel olup olmadığı açısından tartışmalıdır.¹¹

1.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Oluşturan Unsurlar

Kayıt dışı ekonomi kapsamı içerisinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurlar, gelir elde edenler açısından üç grupta toplanabilir.¹² Bunlar;

- Yeraltı ekonomisi
- Yarı kayıtlı ekonomi
- Hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir.

---

¹⁰ Yıldırım Akar, **a.g.e.**, s.9.

¹¹ Yıldırım Akar, **a.g.e.**, s.10.

¹² Mustafa Ali Sarılı, ‘‘Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler ’’, Bankacılar Dergisi, Sayı:41, 2002, s. 33.

Yukarıda sayılan üç unsurun ortak özelliği; gelir elde edenlerin, elde ettikleri gerçek gelirlerinin bir kısmını veya tamamını kayda geçirmiyor ve bu gelirler üzerinden de ödenmesi gerekenden daha az vergi ödüyor veya hiç ödemiyor olmalarıdır.

1.2.1. Yer Altı Ekonomisi

Yeraltı ekonomisi kayıt altına alınmamış yasa dışı ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Yeraltı ekonomisinin unsurlarını, yasaların yasaklamış olduğu faaliyetlerle uğraşanlar olarak tanımlamak mümkündür. Burada önemli olan faaliyetin yasaların öngördüğü bir şekilde yapılmaması değil faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık sahte pasaport, vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek senet tahsilâtı, tefecilik, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak sayılabilir.¹³

Yeraltı ekonomisi kapsamında yer alan bu tür yasak faaliyetlerin kayda alınmasını sağlamak değil, gerçekleştirilmemesini sağlamak esastır. Bu sebeple “suç ekonomisi” olarak da nitelendirilebilecek yeraltı ekonomisi, kayıt dışı ekonominin incelenmesinde esas olan vergi tabanının doğru olarak belirlenmesine ilişkin çalışmalarda yer almamaktadır. Nitekim yeraltı ekonomisini oluşturan faaliyetlerin bir kısmında, örneğin, rüşvet, hırsızlık gibi faaliyetlerde, katma değer yaratılması değil, yaratılmış olan değer yasadışı yollarla el değiştirmesi söz konusudur. Bu nedenledir ki söz konusu yasadışı faaliyetin kayıt altına alınsa dahi GSMH’yi artırıcı etkisi olmayacaktır. Katma değer yaratan yasadışı faaliyetler ise kanunla yasaklanmış oldukları için bu tür faaliyetlerden elde edilen gelire kara para ve söz konusu gelire mali sistem aracılığı ile yasal görünüm kazandırılmasına ise kara para aklanması denilmektedir.¹⁴ Kara para genellikle, yerleştirme, ayırma ve bütünleştirme aşamalarından geçtikten sonra “meşrulaştırılarak” yasal gelir görünümünde sisteme dahil olmaktadır.¹⁵

¹³ Şinasi Aydemir, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, İstanbul 1995, s. 11.

¹⁴ Vuslat Us, “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, Türkiye Ekonomi Kurumu, <http://www.tek.org.tr>, 25 Aralık 2004, s.4.

¹⁵ Yavuz Abulak, A. Koray Tahtakılıç, “Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, Mart 2003, s.20.

Kara paranın aklanması için kara para sahipleri bazı yöntemler kullanırlar. Aklamada en önemli unsurlardan bir tanesi ilgili ülkedeki yasal ve ekonomik zemindir. Ancak yinede paranın uluslar arası dolanımı gelişmiş bankacılık teknikleri, ekonomik bütünleşmeler aklama işlerini kolaylaştırmaktadır. Aklama işlemleri genellikle finansal kurum ve kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Kara paranın aklanmasını çeşitli aşamalarla açıklamak mümkündür. Bunlardan ilkini nakdin fiziksel olarak elden çıkarılması oluşturmaktadır. Plasman resmi yada resmi olmayan kurumlar vasıtasıyla ya yabancı mali kurumlara yatırılır ya da pahaca ağır yükte hafif olan ve satışı kolay bazı mallar alınır. İkinci aşamada yasadışı işlemlerin kaynağından ayrılması ve denetimden gizlenme amacına yönelik karmaşık mali işlemler olarak ifade edilebilir. Bu aşamada daha önce kara para ile elde edilen mallar satılarak meşru gayri menkul alınır ya da meşru iş sahalarına yönelinir. Bu iş sahaları ise genellikle eğlence ve turizmdir. Bu aşamanın en etkin ve bilinen aracı ise serbest bölgede faaliyet gösteren bir dizi şirketlerdir.

Son aşamada ise nakit gerçek sahibine iade edilir. Bu aşamanın en önemli araçları arasında ise nakdin gerçek sahibine borç verilmesi, ya da yabancı mali kurumlarda ki nakdin yerli borçlara karşılık teminat olarak gösterilmesi, naylon fatura ile yapılan hayali ticaret sayılabilir.

Devletin yasa dışı ekonomi ile mücadele ederken temel amacı kayıt dışı ekonomiyi oluşturan diğer unsurlardan farklı olarak bu faaliyetleri kayıt altına almak değil, ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmektir.¹⁶

Bazı tahminlere göre, dünyada suç sayılan faaliyetlerden elde edilen gelirin yıllık tutarı 300 ila 500 milyon dolar civarında değişmektedir.¹⁷

1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi

Faaliyetleri yasal olup ancak bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı kayıt dışında kalan kişilerin faaliyetleri yarı kayıtlı ekonomi kapsamı içerisinde yer almaktadır.

---

¹⁶ Naci Ağbal, “Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi-1”, Yaklaşım Dergisi, Sayı:98, Mayıs 2000,s.41.

¹⁷ Şinasi Aydemir, **a.g.e.**, s.11.

1.2.2.1. Yasal Olarak kayıt Dışında Kalan Mükellefler

Ülkemizde bazı vergi mükelleflerinin elde ettikleri gelirlerin tespit edilmesinde güçlük çekilmesi nedeniyle bu gelirler, vergi kanunlarıyla muafiyet kapsamına alınarak vergi dışında bırakılabilmekte veya ödenecek vergi devlet tarafından götürü usul ile belirlenebilmekteydi. Diğer bir ifadeyle, bu mükelleflerin faaliyetleri sonucu elde ettikleri kazançların yasal olarak kayıt dışında kalmasına izin verilmekteydi. 01.01.1999 tarihine kadar, götürü usule tabi mükelleflerin gerçek gelirleri yasal olarak kayıt dışında kalmaktaydı. Çünkü bu usule tabi olan mükelleflerin gelir ve giderlerinin belgelendirilmesi söz konusu değildi. Götürü usule tabi mükellefler, kendileri yeterince vergi ödemedikleri gibi asıl vergiyi ödemesi gereken kesimin de kazançlarını tam olarak beyan etmesine engel olmakta dolayısıyla onların da daha az vergi ödemesine neden olmaktadır. Götürü usulde vergilendirilen mükellefler, bir yandan kendi faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri kayıt dışında kalmakta diğer taraftan da iktisadi ilişkide buldukları diğer mükelleflerin belge düzenini bozarak onların faaliyetlerinin de kayıt dışında kalmasına sebep olmakta dolayısıyla kayıt dışı ekonominin daha çok büyümesine neden olabilmekteydi. 22.07.1998 tarihli 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4369 sayılı kanunla, götürü usul yerini basit usule bırakmıştır. Basit usule tabi olanlar, faaliyetlerine ilişkin mal alış ve giderleri ile hasılatlarını gösteren belgeleri vermek, istemek ve almak zorunda oldukları için belge düzeninin yerleşmesine yardımcı olmaktadır.

1.2.2.2. Gelirlerin Gayri Yasal olarak Kayıt Dışı Bırakılması

Mükelleflerin bazıları, daha az vergi ödemek ya da hiç ödememek amacıyla faaliyetlerinin bir kısmını veya tamamını bazı nedenlerle kayıt dışında tutmaktadırlar. Bu tür mükellefler hemen hemen her sektörde faaliyet gösterirken, kayıt dışılığın boyutlarını aslında sektörün kendi özel yapısı belirlemektedir. Bazı sektörlerde yürütülen faaliyetler, yapıları gereği tespit edilmesi ve denetlenmesi çok güç olduğu için daha kolay kayıt dışında kalabilmektedir.

“Ekonomik hayatı gözlemleyen herkesin üzerinde fikir birliği ettiği ve gelirlerinin önemli bir kısmını kayıtlara geçirmediği ve yeterince vergi ödemedikleri genel kabul gören iş kolları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.”¹⁸

- Kendisini hayat standardı üzerinden ödenen vergiye endekslemiş olan serbest meslek erbabı (Doktorlar, Avukatlar ve Muhasebeciler),

- Kereste ve mobilya ticareti yapanlar,
- Oto galerileri,
- Emlak komisyoncuları,
- Kum ocakları,
- Kaçak olarak yurda giren demir ticareti ile uğraşanlar,
- Kuyumcular,
- Döviz büroları,
- Yüksek ücret alan ücretliler,
- Özel inşaat yapan müteahhitler (Yap - Satçılar),
- Proje büroları,
- Tekstil iplik piyasasında çalışanlar,
- Gayrimenkul kiraya verenler,
- Spot piyasasında dayanıklı tüketim malları ve elektronik cihaz ticareti yapanlar,
- Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir bakımı yapanlar,
- Oto yedek parçası satanlar,
- Deri imalatı ve satışı ile uğraşanlar,
- Otel, lokanta ve eğlence yerleri işletenler,
- Yüksek rant elde eden arsa ve bina sahipleri,
- Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler,
- Tarımsal ürünleri alıp satanlar.

---

¹⁸ Mustafa Ali Sarılı , **a.g.m.**, s.34.

1.2.2.3. Hiç Kayıt Altına Alınmamış Ekonomik Faaliyetler

Ekonomik faaliyetleri aktif olarak yürütenler vergi idaresinin bilgisi dışında faaliyet gösterebilmektedir. Bu kişilerin vergi idaresinde de herhangi bir kayıtları da yoktur. “Her yerde rastlanmakla birlikte özellikle büyük kentlerde daha sıkça görülen bu mükelleflere aşağıdaki örnekler verilebilir”¹⁹

- İşportacılar,
- Hamallar,
- İş takipçileri,
- Boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler,
- Belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları,
- Şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler,
- Belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar,
- Canlı hayvan ticareti yapanlar,
- Küçük çaplı tamir-bakım işleriyle uğraşanlar,
- İnşaat işçileri,
- Jeton ve bilet satanlar.

Yukarıda sayılan kişilerin faaliyetlerinin tespit edilmesinin güçlüğü ve küçük çaplı olması marjinal sektör olarak nitelendirilmesine neden olmakta ve bu kişilerin yapmış oldukları faaliyetlerin toplamı gerçekte kayıt dışı ekonominin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Burada temel iktisadi faaliyet ve bu faaliyetten doğan gelirin kamu organlarının yasal düzenlemelerinden, vergilendirilmelerinden ve bilgisinden kaçırılması söz konusudur.²⁰

Hiç kayıtlara girmeyen ekonominin bir bölümünü de çocuk işçiler oluşturmaktadır. ILO'nun yapmış olduğu çalışmalar sonucunda kayıtlı sektörde çalışan çocuk sayısında azalma olmuştur. Kayıtlı sektörde çocuk işgücü çalıştırılmasının sınırlanmasında kazanılan başarının çeşitli nedenleri vardır. Hepsinden önce bu sektör, ulusal çalışma mevzuatının ve düzenlemelerinin kolayca uygulanabildiği, çalışma kayıtlarına alınabilen ve iş denetiminin en etkin şekilde ulaşabildiği işletmelerden oluşmaktadır. Ayrıca modern sanayi üretiminde kullanılan ileri teknoloji, nitelsiz çocuk işgücü karşısında nitelikli ve yarı nitelikli yetişkin işgücünün değerini arttırdığı

¹⁹ Mustafa Ali Sarılı, **a.g.m.**, s.35.

²⁰ Nusret Ekin, “Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam”, İstanbul, İTO Yayını, No:17,1995,s.11.

için çocuk çalıştırılması bu işletmelerde çekiciliğini giderek kaybetmektedir. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerde ve sanayileşmekte olan bazı ülkelerde; gelir düzeyindeki artış, ailelerin çocuğun ekonomik katkısına bağımsızlığını azaltmış, eğitilmişlik getirisinin giderek artması da aileleri çocuklarını okutmak için daha fazla güdülemeye başlamıştır. Kayıtlı sektörde çalışan çocuk sayısının azalmasında büyük önem taşıyan bu etmenler, çocuk çalıştırılmasını önleme çalışmalarının yoğunlaştığı diğer sektörlerde bu kadar etkin olmamıştır.²¹

Bu bölümde kayıt dışı ekonominin tanımlanması yapılmış ve unsurları açıklanmaya çalışılmıştır. Şimdi kayıt dışı ekonominin nedenleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistem ve buna bağlı olarak yapısal özellikler kayıt dışılığa zemin oluşturabilir. Türkiye ekonomisinin özellikle istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörüne dayalı tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olan yapısı kayıt dışılığa ortam hazırlayan önemli faktörlerden biridir.

Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini ve bu sorunları etkilediğini son derece kompleks yapıya bazen bağımlı bazen bağımsız değişken bir olgu olduğu görülmektedir.²²

Günümüzde dünyanın hiçbir ülkesinde sıfırlanamayan, ancak ülkemizde büyük boyutlara ulaşmış vergi kayıp ve kaçaklarının arasında önemli görünenler şu şekilde sıralanabilir.²³

Mali ve ekonomik nedenler(enflasyon, gelir dağılımı, vergi adaleti)

Hukuki nedenler (Yasaların basit ve açık olmaması, sık değişikliğe uğraması, vergi oranlarının yüksekliği, istisna ve muafiyetler, üniter yapıdaki bozulma, defter tutma hadleri)

---

²¹ Uluslararası Çalışma Örgütü, "Günümüz dünyasında Çocuk İş Gücü", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel müdürlüğü Yayınları, s.3.

²² Güneri Akalın, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı(I)", Vergi Dünyası Serisi, Sayı:178, Haziran 1996, s.28.

²³ Yusuf Kıldıç, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı: 2, 2000, s.3.

İdari nedenler (Vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, personel yapısı ve denetim mekanizması)

Sosyal nedenler (Vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler)

Siyasal nedenler ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenler

Konuyu inceleyecek olursak, kayıt dışı ekonominin mali ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve hukuki birçok sebebi bulunmaktadır.

2.1. Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran en önemli nedenlerin başında vergilendirme ile ilgili sorunlar gelmektedir.²⁴

2.1.1. Vergi Direnci ve Vergi Oranlarının Yüksekliği

Dünyanın hiçbir yerinde gelir elde edenler, bu gelirlerinin önemli bir kısmını devlete vergi olarak ödemek istemezler. İnsanların vergiye karşı doğal bir direnci vardır. Bu nedenle verginin tanımı yapılırken, verginin tek taraflı bir irade ile alınabileceği noktasından hareket edilmiştir. Bu tanıma göre devlet, devlet olması sıfatıyla cebren ve karşılıksız olarak vergi toplamaktadır.²⁵

Vergi, bireyler tarafından genelde hoş karşılanmayan bir “kölfe”tir. Bu nedenle bireylerin -en azından bir kısmının- her zaman vergiye karşı doğal bir tepki içerisinde olacaklarını söylemek mümkündür. Vergiler, nihayetinde bireyin kullanılabilir gelir ya da servetinin azalması sonucunu doğurur. Bu nedenle, bireylerin vergi ödemekten kaçınmak istemelerini insanın doğasına uygun bir reaksiyon olarak değerlendirmek gerekir. Bu şekildeki bir “doğal tepki” hareketi, bilinçli bir “vergi ödememe” ya da “vergiden kaçınma” eylemine dönüşebilir. Hatta daha da ileri bir aşamada bireylerin “sivil itaatsizlik” içerisinde olmaları ve vergiye karşı aktif direniş göstermeleri de gündeme gelebilir.

Vergi kaybına genel olarak; mevzuatın basit, açık ve anlaşılabilir olmaması, verginin konusu, matrahın belirsizliği ve tespit edilebilme imkânı; vergi kanunlarının

---

²⁴ Yusuf Kıldış, **a.g.e.**, s.4.

²⁵ Şinasi Aydemir, **a.g.e.**, s.47.

istikrarsızlığı, ücretler üzerinden alınan yüksek oranlı vergiler²⁶; muafiyet, istisna ve götürü vergileme sahalarının genişliği; vergide oto kontrol mekanizmasının etkisizliği gibi etkenler rol oynar.²⁷

Her ne kadar vergilemede devlet tek taraflı irade beyanı ile vergileme yoluna gidebilse de kimi zaman mükellefler buna karşı çıkabilirler. Vergiye karşı direnç farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Mesela kanunlaşma aşamasında parlamento'ya baskı yapılabileceği gibi doğrudan ayaklanma vergi kaçırma ya da mükellefin kanunlarla kendisine tanınan hakları kullanması yolu ile vergiden kaçınma şeklinde olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken vergiden kaçınma yasal, vergi kaçırmanın ise yasal olmayan bir tavır olduğudur. Önemli olan ise vergilemede mükelleflerin onayının olması yani devlet ve toplum arasında bir uzlaşmanın sağlanabilmesidir. Modern hukuk devletlerinde vergi, devlet ile mükellef arasında varılacak uzlaşma sonucunda alınabilecek bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eğer bu uzlaşma sağlanamamışsa mükellef vergi ödemeye karşı direnmektedir. Böylece vergi bilinci, vergi ödenmemesi gerektiği yönünde oluşmaktadır.²⁸ Bu uzlaşma için her şeyden önce vergi oranlarının makul olması gerekir. Ayrıca toplumsal olarak “bu geminin içinde bende varım gemi batarsa bende batırım” bilinci olmalı ve bireyler ödedikleri vergilerin gerektiği gibi kullanıldığına inanmaları gerekir. Aksi halde vergiye karşı direnme kaçınılmaz olabilir.

Vergi oranlarının ve kayıt dışı faaliyette bulunmamanın getirdiği yükümlülüklerin yüksek oluşu; buna karşılık cezai yaptırımların yeterince caydırıcı olmayışı ve sıkça gerçekleşen vergi afları kayıt dışı ekonomik faaliyetleri teşvik eden bir başka unsurdur.²⁹

Mükelleflerin vergilendirme konusundaki siyasal yaklaşımlar ve ekonomik gerekçelerle sık sık vergi affı çıkarılması veya bir anda ek vergilere başvurulması, mükellefleri vergi yasalarına uymamaya yöneltmektedir.³⁰

1980 sonrasında, özel tasarrufu arttırıcı, sermaye birikimini sağlayan ve yatırımın maliyetini düşürecek vergisel teşviklere ağırlık verilmesiyle, gerek vergi

---

²⁶ Sait Engindeniz, “Türkiye’de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:122, Mayıs 1996,s.122.

²⁷ Sinan Arslan, “ Vergi Kaybının Sebepleri ve Sonuçları”, Sayı:98, Kasım 1996, s.129–130.

²⁸ Şinasi Aydemir, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II)”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:162, Şubat 1995, s.41.

²⁹ Vuslat Us, **a.g.m.**, s.11.

³⁰ Şinasi Aydemir, **a.g.e.**, s.63.

sisteminin büyük ölçüde bozulması gerekse kayıt dışı fonların sisteme girmesi kolaylaştırılarak, kayıt dışı ekonomide büyüme kaydedilmiştir.

2.1.2. Mali Örgütlenme Eksikliği ve Denetim Yetersizliği

Yukarıda yer alan nedenlere paralel olarak Türkiye’de vergi ahlak ve bilincinin yerleşmemesi, vergi istihbarat birimlerinin yetersizliği, otomasyon ağının yetersiz olması, cezaların caydırıcı olmaması, vergi afları, vergi tabanının yetersizliği, popülist politikaların uygulanması nedenleri de kayıt dışılığı yaratan nedenler içerisinde yer almaktadır.

Vergi kanun, yönetmelik ve tebliğlerinin yeterince açık ve anlaşılır olmaması ve sık değiştirilmesi sonucu, mükelleflerce düzenlemelerinin izlenebilmesinde yaşanan güçlükler, mükelleflere tanınan muafiyetler, vergi istisnaları, genel bütçe gelirlerine dahil olmayan ancak, devletçe zorunlu kılınarak karşılıksız olarak alınan katılma payları, vergi idaresinin hantal yapısı, bu yapı nedeniyle ortaya çıkan denetleme zorluğu, denetim sıklığının seyrekliği gibi nedenler mükellefleri kayıt dışı çalışmaya itmektedir.³¹

Vergi mükelleflerinin vergi kaçakçılığı yapma düzeyini dört değişken belirlemektedir.³² Bunlardan birincisi bir vergi denetimi geçirme ihtimali, ikincisi beyan dışı kalan gelir sebebiyle ödenecek vergi cezasıdır. Üçüncü olarak mükelleflerin muhatap oldukları marjinal gelir vergisi oranı sayılabilir. Son sırada ise mükellefin risk alma eğilimi yatmaktadır. Mükellefler, yakalanma ihtimaline göre ödeyecekleri vergi cezası, tam beyan yapmaları halinde ödeyecekleri vergi cezası, tam beyan yapmaları halinde ödeyecekleri vergi miktarından daha düşükse, vergi kaçırma eğiliminde olacaklardır. Denetim geçirme ve ceza görme ihtimali yüksek ise vergi kaçakçılığı düzeyi düşecektir.

Gerek vergi denetiminin, gerekse vergi cezalarının etkin ve yerinde kullanılması vergi hâsılatını olumlu etkilemektedir. Mükelleflere göre vergi kaybının önlenmesinde en etkili araç, vergi denetiminin arttırılmasıdır.³³

³¹ Yavuz Abulak ve A. Koray Tahtakılıç, **a.g.e.**, s.23.

³² Yusuf Kıldış, **a.g.e.**, s.194.

³³ Mine Bozdoğan, Haydar Lütfi Ejder, “Türkiye’de Vergi Hasılatını Etkileyen Unsurlar Konusunda Mükelleflerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:104, Ağustos 2001,s.235.

2.2. Ekonomik Nedenler

2.2.1. Ekonomik Yapı

Ekonomik politikalar, ekonomik istikrarsızlık ve krizler kayıt dışılığa yol açan önemli bir neden olarak karşımıza çıkıyor. Ekonomileri sağlam, kurumları yerleşmiş, enflasyonları kontrol edilebilir durumda veya çok düşük düzeylerde olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutlarının olduğunu, çok ufak rakamlarda olduğunu görüyoruz.³⁴

Ekonomik işlemlerin kayıt edilmesi, ekonominin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Üretim ve tüketimin aile için yapıldığı, pazar ekonomisine geçmemiş, para kullanımının sınırlı olduğu tarım ekonomilerinde, ekonomik işlemlerin kaydının tutulması gereklilik arz etmez. Tarımsal üretime dayalı bu sistemde, egemen erk feodal bir yapıya sahiptir ve toplanan vergiler aynıdır. İşbölümünün gelişip üretilen malların çeşitlenmesi ile birlikte üretim ve tüketim birimleri birbirinden ayrılır, pazar ekonomisi gelişmeye başlar ve para önem kazanır. Bu aşamada kayıt hiç değilse mal alım ve satımı yapanlar açısından bir zorunluluk haline gelir. Bu dönemde egemen erk, aynı vergilerin yanı sıra mal dolaşımından da vergi almaya başlar. Ancak kayıt sisteminin esas gelişimini sağlayan sanayileşmedir. Oysa sanayileşme sürecine daha geç giren azgelişmiş ülkelerde, hem istihdam hem de gayri safi milli hasıla içinde tarımın payı büyüktür. Bu payın büyüklüğü küçük işletmeciliğin yaygın olmasıyla birleştiğinde kayıt ve belge düzeninin yerleşmesini engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.³⁵

2.2.2. Yüksek Enflasyon

Türkiye’de 1970’li yıllardan itibaren yaşanan yüksek oranlı enflasyon kayıt dışı ekonominin payının artması açısından önemli bir diğer unsurdur. Ekonomideki tüm dengeleri bozan enflasyon, vergi sistemi, işletmelerin gelir ve kaynak yapısı üzerindeki etkileriyle kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmaktadır. Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine bağlı olarak reel gelirleri artmadığı halde daha yüksek gelir dilimlerinden vergi ödemek zorunda kalan üretici ve tüketici birimler, ekonomide üstlendiği rollerin tanıdığı imkânlar ölçüsünde kendilerini enflasyona karşı ayarlamaktadır. Ancak bu ayarlama genellikle kayıt dışı ekonomiye kayarak yapılmaktadır.

³⁴ Sadık Kırbaş, “Kayıtdışı Ekonomi Nedenleri Boyutları ve Çözüm Yolları”, Tesav Yayınları, no:9, 1995, s.13.

³⁵ Ülker Toptaş, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri”, Tesar Yayınları, No:33, Ankara, 1997, s.20.

Enflasyonist dönemlerde gayri meşru kazançların artması, rekabet eşitliğinin bozulması, sermaye mallarındaki nominal yıpranmanın hızlanarak kapitalize edilememesi vergi kaçakçılığını teşvik edebilir.³⁶

Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı durumlarda muhasebe kayıtlarına göre hesap edilen kar gerçek durumu yansıtmaz.³⁷ Bu durum işletmeler kazançları üzerinden vergilendirildikleri için önemlidir. Sürekli fiyat artışları işletmeleri zor durumda bırakır ve bunun neticesinde bazı işletme sahipleri vergilerini eksik beyan edilen matrah üzerinden ödeme eğiliminde olabilirler.³⁸

Enflasyonist ortamda bireyler aralarında yaptıkları kontratları enflasyon şartlarına uyarlamaya çalışmakta ve bu nedenle kontrat bilgilerini mali açılardan gizli tutmaktadırlar.³⁹

Yüksek enflasyonun en önemli etkileri reel sektör üzerinde görülür. Genellikle reel ekonomi de getirinin yüksek enflasyon sebebi ile düşük kalması kaynakların mali sektöre ve hatta suç sektörüne kaymasına yol açar.

İktisat teorisi, bireyi rasyonel davranan ve bunun sonucunda da refahını azamileştirme çabası içinde bir varlık olarak ele almaktadır. Vergi kaçakçılığı, mikro ekonomi çerçevesinde, rasyonel davranan bireylerin belirsizlik veya riziko şartlarında refahlarını artırma çabası içinde karar vermeleridir. Birey vergi kaçırarak daha az gelir vergisi ödeyerek daha az gelir kaybına uğrayacak ve faydasını artıracaktır.⁴⁰

2.2.3. Milli Gelirin Adaletsiz Dağılımı

Kayıt dışı faaliyetleri etkileyen bir diğer etken ise gelir dağılımı eşitsizliğidir. Gelir dağılımından düşük pay alan kesimin gelir arttırmak amacıyla kayıt dışı istihdama arz yaratması durumu kayıt dışılığa konu oluşturmaktadır. Özellikle kırsal kesimdeki kadın ve çocukların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Kişi başına harcanabilir geliri düşük olan ülkelerde, kayıtlı bir işten elde edilen gelir belli bir yaşam düzeyi için yeterli olmamakta; ikinci bir işte çalışmaksa kayıt dışı

---

³⁶ Sinan Arslan, **a.g.e.**, s.128.

³⁷ Coşkun Can Aktan, "Ağır Vergi Yükü ve Yeraltı Ekonomisi", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 125, Şubat 1999, s.52.

³⁸ Coşkun Can Aktan, **a.g.m.**, s.52.

³⁹ Ülker Toptaş, **a.g.e.**, s.41.

⁴⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu; **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1996, s.68.

kalmaktadır. Enformel sektörün temel amacı, ilgili kişiye gelir yaratmaktır.⁴¹ Gelir dağılımından düşük pay alan gruplar, ortalama geçim düzeyine erişmek amacı ile kayıt dışı sektörde çalışmaktadırlar.

Gelişme yolundaki ülkelerde özellikle orta sınıfın azlığı, alt ve üst tabakaların yoğunluğu; kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bunun yanında gelir dağılımındaki bozukluk küçük yaştaki çocukların kayıtsız olarak çalışmalarına yol açtığı gibi marjinal kesimi (ayakkabı boyacılığı, jetonculuk, işportacılık vb.) genişletmekte bu sektörde de işlemlerin kayıt dışı tutulması sebebiyle vergi kaçakları artmaktadır. Dolayısıyla istikrarlı bir istihdam politikasıyla yeni iş yerlerinin açılması marjinal kesimi azaltacağı gibi işgücünün kayıt altına alınmasında önemli bir politik araç vazifesi görecektir. Tabii ki bu bağlamda nüfus politikasının da düzenlenmesi, aile planlamasına önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü nüfusun kontrolsüz bir şekilde artması kayıt dışı istihdamı, peşinen de kayıt dışı gelirleri artıracaktır.⁴²

2.2.4. Piyasa İşleyiş Yapıları ve Rekabet

İşletmelerin finansman problemleri ve rekabet koşulları da kayıt dışılığa neden olmaktadır. Ekonomik birimlerin ölçek büyüklükleri, önemli bir kayıt dışılığa yol açan diğer bir etken olabilmektedir. Sık sık karşılaşılan ekonomik krizler ve krizleri izleyen faiz ve girdi fiyatları dalgalanmaları, işletmelerin maliyet yapılarını da olumsuz etkileyerek şirket karları üzerinde bir baskıdan kurtulmak amacıyla da gelirlerini gizleme ve daha az vergi ödeme yolunu seçmektedirler.⁴³ Ülkemizde işletmelerin çok büyük bir bölümü (%98.8) küçük ve orta ölçekli işletme niteliğindedir. Bu işletmelerin toplam istihdam içindeki yeri (45.6)'dır. Bunların önemli finansman sorunları bulunmaktadır. Bu sorun çözülmeyince kayıt dışılığa, belgesizliğe doğru kaymaktadır.⁴⁴

Maliyetleri düşürmek için başvurulan vergi kaçırma kayıt dışılığın en önemli sebeplerindendir. Çünkü işletmeler fiyatlarını maliyetlerine göre belirlerler. Maliyetleri etkileyen en önemli unsurların başında da vergiler gelir. Kayıt dışı çalışan işletmeler

---

⁴¹ Kemal Kılıçdaroğlu, "Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:228,Ağustos 2000, s.4.

⁴² Yusuf Kıldış, **a.g.e.**, s.7.

⁴³ Yavuz Abulak ve A. Koray Tahtakılıç, s.23.

⁴⁴ Sadık Kırbaş, **a.g.e.**, s.15.

vergi vermedikleri ya da olması gerekenden daha az verdikleri için maliyetleri aşağı çekerek haksız rekabet yaratırlar. Dolayısıyla maliyetleri düşürerek rekabet gücünü arttırmak isteyen işletmelere vergi ödemek, maliyetlerin artması anlamına gelmektedir.⁴⁵

Özellikle küreselleşmeye bağlı olarak giderek rekabetçi hale gelen piyasalarda ayakta kalabilmenin gereği olarak maliyet unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki küçük ölçekte fason üretim yapan işletmeler giderek önem kazanmakta, ancak söz konusu piyasa yapısı kayıt dışılığa yol açmaktadır.

2.2.5. İstihdam ve İşsizlik

İstihdam açısından bakıldığında ekonomide küçük işletmelerin yaygınlığı ile tarım ve hizmetler sektörüne dayalı faaliyetlerin ağırlıkta olması kayıt dışılığa yol açan önemli etkenlerdir. Ekonominin az gelişmişliği, yüksek enflasyon, ekonomi politikaları, istikrarsızlık, krizler, kayıtlı ekonomide istihdam ve gelir imkânlarının kısıtlı ve yüksek maliyetli olması kayıt dışılığı etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yaygın işsizlik bireyleri herhangi bir sosyal güvence veya kayıt altında olmadan çalışmaya razı hale getirmektedir. Emek arzının piyasada oluşan emek talebinden fazla olması, kayıt dışı sektörde ücretleri düşürür. Böylece kayıt dışı sektörde bulunan çalışanları istihdam etmek düşük ücret sebebiyle işverenler açısından cazip hale gelir.

2.3. Sosyal Nedenler

2.3.1. Eğitim Düzeyi

Yapılan ampirik çalışmalar toplumun eğitim seviyesi arttıkça gerçekleştirdiği ekonomik işlemleri kayıt dışına çıkarma eğiliminde atma olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe gelirin olduğundan daha düşük gösterme eğiliminin iki sebepten dolayı artabilmekte olduğu görülmektedir.⁴⁶

---

⁴⁵ Coşkun Can Aktan, Ağır Vergi Yüğü... **a.g.e.**, s.52.

⁴⁶ Mustafa Ali Sarılı, **a.g.m.**, s.143.

Eğitim düzeyi arttıka mükellef vergi yasalarını değerlendirerek boşlukları tespit edebilir ve bu boşluklardan faydalanmak suretiyle gelirini vergi idaresinin dışına çıkarma olanağına daha fazla sahip olur.⁴⁷

2.3.2. Ahlaki Normlar ve Değişim

Ülke genelinde yaşam şartlarının ağırlaşması, devlet kurumlarında yolsuzlukların artması, bireylerin kayıt dışı faaliyetlere yönelmelerine neden olabilir. Geçmişte ahlaka uygun olmayan para kazanma yolları artık meşru hale gelebilir.

Mükellefler kamu sektörünün etkin çalışmadığı, kaynaklarının israf edildiği kanısı yerleşmişse, “devlete bağlılık” duygusu, ardından vergi ahlaki zayıflayacaktır. Yolsuzluklar bunun etkisini daha da arttıracaktır.⁴⁸

Mükellefin vergi olarak devlete ödediği değerin devletten kamu hizmeti olarak elde edilen değerden fazla olduğunu düşünmesi vergi sisteminin aleyhinde olmasına başka deyişle vergiye uyumun azalmasına sebep olabilmektedir.⁴⁹

Özellikle enflasyon ortamındaki belirsizliklerle beraber yatırımdan korkan insanın vergi ödemekten kaçması bunun içinde kayıt dışılığa başvurması mantıklı bir sebep olarak kişinin önüne sunulur. Bunu sunan kişinin içinde bulunduğu ortamdır. Toplumun vergi kaçırma suçuna bakış açısı ile vergi ödeme gayreti arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Mükelleflerin vergi yasalarının ve esas olarak da kamu vicdanının vergi kaçırmayı basit, sıradan yüz kızartıcı olmayan ve dolayısıyla da hoş görülebilir bir olgu olarak görmesi ekonomik faaliyette bulunanların gelirlerini kayıt dışına çıkarmalarında önemli rol oynar.⁵⁰

---

⁴⁷ Gülay Akgül Yılmaz, **Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı** (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1992, s.31.

⁴⁸ Serap Durusoy, “Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, Mart 2003,s.53.

⁴⁹ Veysi Seviğ, “Mali Gücü Kim Belirler?”, Dünya, 26 Eylül 2001.

⁵⁰ Şinasi Aydemir, **a.g.e.**, s.51.

2.3.3. Gelir Seviyesi

Gelir seviyesi arttıkça özellikle artan oranlı vergilerin söz konusu olduğu durumda daha yüksek marjinal vergi oranlarına tabi olmak vergi kaçırmanın faydasını arttıracığı için gelir düzeyi yükseldikçe vergi kaçakçılığını arttıracığı söylenebilir.⁵¹

Türkiye’de ücretlilerin ödediği vergi ve diğer kesintilerin çok yüksek olması da kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır. Devlet tarafından brüt ücretten yapılan kesintilerin yüksekliği bakımından Türkiye OECD ülkeleri içinde ilk sırada yer almıştır⁵².

2.3.4. Göç ve Kentsel Dönüşüm Süreci

Ekonomik sebeplere ek olarak, hızlı nüfus artışı, köyden kente göç ile birlikte oluşan işsizlik ve çarpık kentleşmenin, işgücü piyasasında olumsuzluklara yol açarken, kayıt dışı istihdama da zemin hazırlamakta olduğu kaydedilmektedir. Nüfus artışı ve göçle birlikte kentlerde biriken büyük ölçüde niteliksiz işgücü, emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması sonucunu doğurmaktadır. Hızlı nüfus artışının sonucu olan genç nüfus fazlalığı, bu nüfusun barınma, sağlık eğitim, istihdam vb. ihtiyaçlarını karşılaması için ülkenin harcaması gereken kaynak miktarını da arttırmaktadır.⁵³ Özellikle, yüksek işsizlik durumunun söz konusu olduğu durumlarda, kayıt dışı ekonomiye giriş ve çıkışların, daha az maliyetle gerçekleşeceği varsayımı altında, kayıt dışı istihdamda büyüme olması muhtemeldir.

Emek piyasasındaki kayıtsızlığın bir başka boyutunda, istihdam olanaklarının hızla artan nüfusu karşılayamayışı ve bu çerçevede gelişen köyden kente hızlı göç ve çarpık kentleşmedir. Bunun sonucu olarak niteliksiz işgücü ve emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması neticesinde ortaya çıkan kayıt dışı ekonomik faaliyetler olduğu görülmektedir.

Tarım sektöründe yaşanan kriz bu kesimde işsizliğin artmasına ve bireylerin şehirlere göç etmesine neden olmaktadır. Şehirlere göç eden bireylerin yeterince

---

⁵¹ Gülşay Akgül Yılmaz, **Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı** (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1992, s.29.

⁵² Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam yayıncılık, İstanbul 1996, s.85.

⁵³ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001–2005), “Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”,s.3.

kalifiye olmamaları, kayıtlı ekonomi içinde istihdamlarının sınırlı kalmasına ve kayıt dışı ekonomi içinde istihdam edilmelerine neden olmaktadır.

2.4. Psikolojik Nedenler

Kayıt dışılıktaki rol oynayan psikolojik faktörler denildiğinde, bireylerin kayıt dışı faaliyetlerden aldıkları duygusal tatmin anlaşılmaktadır. Bazen bireyler ekonomik tatmin yanında, duydukları heyecan sebebiyle de yasadışı faaliyetlere katılırlar.

Psikolojik sebepler ise iki grupta toplanabilir. Bunları olumlu ve olumsuz olarak değerlendirebiliriz. Mesela insanlar evde egolarını tatmin amacı ile bazı işler yapabilirler. Bahçe tanzimi, boya ve badana işlemleri, ev işleri, tamirat işleri gibi. Bunlar yasal işlerdir.

Bazen kimi insanlar belgelerde sahtekârlık yapmak insanları yanıltmaktan da zevk alabilirler. Ancak bu unsurlar suç unsurlarıdır ve bir cezai müeyyideyi gerektirir.

Sonuç olarak kayıt dışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar kayıtlı ekonomiden kayıtsız ekonomiye doğru gidişin ortamını hazırlamaktadır.

3. Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi

Kayıt dışı ekonomiyi hesaplamak için çok sayıda tahmin yöntemi bulunmaktadır. Bu hesaplamalar ülkeden ülkeye ve kullanılan yöntemlere göre çok büyük farklılıklar gösterir. Literatürde kayıt dışı ekonominin ölçülmesine yönelik genellikle üç yöntem kullanılmaktadır. Bunlar mikro yöntemler, makro yöntemler ve model yaklaşımıdır.

3.1. Mikro (Doğrudan) Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hane halkı, işyeri, vergi vb. anket uygulamalarıyla tahmin edilmesi, bu tür yöntemlerin temelini oluşturur ve ulusal istatistik birimlerince yaygın olarak kullanılır. Bu yöntem kayıt dışı ekonominin yapısını incelemek açısından oldukça kullanışlıdır. Bu yolla özellikle kayıt dışı sektörün yapısı hakkında çok detaylı bilgiler toplanabilir. Ancak büyük bir dezavantajı vardır.

Araştırmanın güvenilirliği tamamen ankete katılanların vereceği cevaba ya da diğer bir ifadeyle sorulara ne kadar dürüstçe cevap vereceklerine bağlıdır.

Kayıt dışı ekonominin tahmininde doğrudan ölçüm metodunun en önemli avantajı belli bir zamanda kayıt dışı ekonomi konusunda detaylı bilgi edinebilmenin mümkün olmasıdır. İyi hazırlanmış anket sonucunda kayıt dışı ekonominin yapısal özellikleri de ortaya konabilir.⁵⁴

İkinci bir doğrudan yaklaşım vergi gelirlerinin, vergi daireleri ve sosyal güvenlik kurumlarınca yapılan denetime dayandırılır. Vergi dairelerine beyan edilen gelir ile belirli denetimler sonucu ölçülen gelir karşılaştırılarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılır. Ancak vergi kaçığının tamamını belirlemek için yıllık olarak yapılan bu vergi denetimleri, hem yetersizdir ve hepsinden önemlisi vergiye tabi vergilendirilebilir faaliyetler sınırlandırılmaktadır.

Her iki mikro metodunda en büyük dezavantajı (anketler ve vergi denetimi) kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sınırlı tahminler sağlamasıdır. Hepsinden önemlisi onların bütün kayıt dışı faaliyetleri kapsamı mümkün değildir. Ayrıca her iki yöntemde kayıt dışı ekonominin uzun dönemdeki gelişimi ve büyümesine ilişkin bir tahminde bulunamaz. Bununla birlikte dikkate değer en büyük avantajı yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kayıt dışı ekonomide çalışanların kompozisyonu, yapısı ve kayıt dışı ekonomi hakkında detaylı bir bilgi sunmasıdır.

3.2. Makro (Dolaylı) Yöntemler

Makro yaklaşım ya da gösterge yaklaşım olarak nitelendirilebilecek olan dolaylı ölçme yöntemlerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin bilgi vermesi muhtemel makroekonomik gösterge değerlerinin zaman içerisindeki değişimi değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, GSMH yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşımdan söz etmek mümkündür.⁵⁵

---

⁵⁴ Ülker Toptaş, **a.g.e.**, s.12.

⁵⁵ Türkiye Ekonomi Kurumu, “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, <http://www.tek.org.tr>, 25 Aralık 2004, s.16.

3.2.1. GSMH Yaklaşımı

GSMH'nın hesaplanmasında üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi olmayacağı varsayımı altında, her üç yönteme göre hesaplanan GSMH değerlerinin aynı olması gerekmektedir. Ancak, kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğu takdirde, harcamalar yöntemi ile hesaplanan GSMH değerinin, diğer yöntemler yolu ile hesaplanan GSMH değerinden daha büyük çıkması beklenmelidir. Bu sebeple farklı yöntemlerle hesaplanan GSMH değerleri arasındaki farkların kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin veri teşkil ettiği düşünülmektedir. Ancak, döviz ve altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ve yurt dışına transferlerin varlığında bu yaklaşımda sağlıklı sonuç vermeyebilir.⁵⁶

3.2.2. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı

Dolaylı yöntemlerden ikincisi olan vergisel yöntemlerle, başka amaçlar için toplam vergi istatistiklerinin analiz edilmesi yoluyla, genellikle beyan dışı veya vergilendirilmesi gerektiği halde vergi dışı kalan gelirler tahmin edilmektedir. Beyan dışı vergi veya vergi dışı gelirler, başka kaynaklardan hesaplanıyorsa GSMH hesapları içinde kapsanmış olabilir. Bunların ayrıştırılması gerekir. Bu sebeple, mevcut GSMH büyüklükleri veri alınarak hesaplanan beyan dışı veya vergi dışı gelir anlamındaki kayıt dışı ekonomi ile GSMH tanımı içinde olmasına rağmen, mevcut GSMH büyüklükleri içinde kapsamadığı düşünülen kayıt dışı ekonomiyi karıştırmamak gerekir.⁵⁷

Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır.⁵⁸

3.2.3. İstihdam Yaklaşımı

Bu yöntemde incelenen gösterge toplam istihdamın zaman içerisinde gösterdiği gelişmedir. Eğer çalışanlar resmi sektörden ayrılıp gizli sektörde faaliyet gösteriyor

⁵⁶ Yusuf Kıldıç, **a.g.m.**, s.14.

⁵⁷ Yılmaz Ilgın, **a.g.e.**, s.149.

⁵⁸ Türkiye Ekonomi Kurumu, **a.g.m.**, s.17.

veya toplam işgücü arttığı halde toplam istihdam oranında artış olmuyorsa (ceteris paribus) resmi istatistiklerde toplam istihdam rakamlarında azalma olacaktır. Bu yöntemde genellikle belirli bir yıl ya da bir dönem taban olarak kabul edilip gizli ekonomi yok ya da minimum seviyede varsayılır geçen zaman içerisinde, gizli sektörde çalışanlar ne kadar artmıştır tahmin edilir.⁵⁹

Türkiye gibi nüfusun ve buna bağlı olarak toplam işgücünün sürekli artış gösterdiği ülkelerde istihdam rakamlarında sürekli artış olması doğaldır. Bu durumda sivil işgücü ve sivil istihdam rakamları ülke nüfusu ile karşılaştırılarak bir oran bulunur. Bulunan bu oranın zaman içerisindeki gelişimi, gizli sektörde çalışanların artıp azaldığı konusunda bilgi verebilir. Bu yöntemin avantajı hesaplama yöntemlerinin karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak çok önemli bir dezavantajı vardır. Genellikle karşılaştırmaların yapıldığı son otuz yılda bazı sosyal gelişmeler olmuştur. Özellikle bayanların toplam istihdam rakamlarına daha yoğun katılması, yıllar itibariyle bu oranları yükseltici özellik gösterebilir. Bir diğer dezavantaj ise istihdam ediliyor görülenlerin ikinci bir işte çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. İstihdam yaklaşımında ikinci işte çalışanlar hesaplanamaz. Sonuç olarak bu yöntemle yapılan hesaplamalarda gizli sektör için ancak alt sınır oranları tespit edilebilir.⁶⁰

3.2.4. Parasalcı Yaklaşım

Bu yaklaşımda, parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Parasala yaklaşım; Sabit Oran (Emisyon Hacmi), İşlem hacmi ve Ekonometrik Yaklaşım olmak üzere üç grup altında incelenecektir.⁶¹

3.2.4.1. Sanal Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirlemek için para piyasalarında hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle peşin para ile yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca, ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde sürüm

---

⁵⁹ Ahmet Fazıl Özsoylu, **a.g.e.**, s.36.

⁶⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu, **a.g.e.**, s. 36.

⁶¹ Yılmaz Ilgın, **a.g.e.**, s.147.

hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının peşin para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu kabul etmesidir. Oysa kayıt dışı ekonomide çek ve senet ile ödeme de yaygındır ve ayrıca paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir.⁶²

3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye ilişkin olarak getirilen İşlem Hacmi Yaklaşımı'nda, Fisher'in Miktar Teorisi eşitliği kullanılmaktadır.⁶³ Bu çerçevede, para arzının M , paranın dolaşım hızının V , genel fiyat seviyesinin P ve işlem hacminin T olduğu düşünülecek olursa, ülkede üretilen toplam mal ve hizmetlerin piyasa değeri, para arzının paranın dolaşım hızıyla çarpımına eşittir. Bir diğer deyişle,

$$MV = PT$$

Bu yaklaşıma göre işlem hacmi olan T ile GSMH arasındaki ilişki uzun vadede sabittir. Bu sebeptir ki, belirli bir dönemde MV 'nin belirlediği GSMH rakamı ile istatistiklerle açıklanan GSMH arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü vermektedir. İşlem Hacmi Yaklaşımı'nda paranın dolaşım hızının, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı ve söz konusu dolaşım hızının sabit olduğu kabul edilmektedir.⁶⁴

Bu yaklaşımı geliştiren Feige'ye göre toplam işlem hacmi miktarının GSMH 'ya oranı ve bu oranın değişiminden gizli ekonominin boyutları ve artış oranları tespit edilebilir.⁶⁵

Emisyon ve işlem hacmi yaklaşımları birçok açıdan eleştirilmiştir. Eleştiriler öncelikle yaklaşımların varsayımlarında yoğunlaşmıştır. Yaklaşımların birinci varsayımı paranın dolaşım hızının hem resmi hem de gizli sektörde aynı olduğunu kabul etmek gerçekçi görünmemektedir. Eleştiriler gizli sektörde dolaşım hızının daha yüksek olması gerektiği şeklindedir. Yine yaklaşımların ana varsayımı olan banknot ve

⁶² Ahmet Fazıl Özsoylu, **a.g.e.**, s. 14.

⁶³ Türkiye Ekonomi Kurum.u, **a.g.m.**,s.21.

⁶⁴ Ahmet Fazıl Özsoylu, **a.g.e.**, s. 16

⁶⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, **a.g.e.**, s. 17.

mevduat miktarı oranının sabit olacağı teorik bir temele oturmaz. Fakat her ne kadar teorik temel yoksa da bu varsayım mantıksız değildir.

3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Parasalıcı yaklaşımın bu yönteminde, nakit para talebi ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmektedir. Ekonometrik yaklaşımda, diğer parasalıcı yaklaşımlarda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomilerde işlemlerin nakit para ile yürütüldüğü ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Nakit paranın geniş anlamli paraya oranının, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğunun kabul edildiği bu yöntemde, nakit para talebi bir regresyon analizi ile tahmin edilmektedir.⁶⁶

İkinci aşamada ise vergi değişkeni sıfır alınmak suretiyle verginin olmadığı durumda ortaya çıkacak ikinci nakit para talebi tahmin edilmektedir. İki para tahmini arasındaki fark, kayıt dışı ekonomiyle ilgili nakit para düzeyini vermektedir. Son aşamada ise, paranın dolaşım hızından yararlanılarak ve kayıt dışı ekonomiye ilişkin nakit para düzeyi kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmaktadır.⁶⁷

3.2.5. Model Yaklaşımı

Makro metotların yukarıdaki açıklamalarından görülebileceği üzere bu metotlar kayıt dışı ekonomiyi tahmin ederken, kayıt dışılığı en çok etkilediği varsayılan tek bir makroekonomik büyüklüğü ile ilişki kurmaktadır. Kayıt dışı ekonominin etkileri işgücü, para ve ürün piyasalarında gözlemlenen izlerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem ise diğerlerinden farklı olarak, kayıt dışılığı tahmin etmeye çalışırken, kayıt dışı ekonominin sebepleri ve etkileri üzerinde odaklanır ve en geniştir.⁶⁸

Model, Ölçüm Modeli ve Yapısal Denklem Modeli olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Ölçüm Modeli, ölçülemeyen değişkenlerin ne şekilde gözlemlenen değişkenlere bağlı olduğunu belirtmektedir. Bir diğer ifade ile gözlemlenen değişkenlerin ölçüm özelliklerini (güvenilirliğini ve geçerliliğini) tanımlamaktadır.

⁶⁶ Türkiye Ekonomi Kurum.u, **a.g.m.**,s.22.

⁶⁷ Türkiye Ekonomi Kurum.u, **a.g.m.**,s.22.

⁶⁸ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.24.

Yapısal denklem modeli ölçülemeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tanımlamakta, nedensel etkileri tarif etmekte ve açıklanan ve açıklanamayan değişkenleri belirlemektedir.⁶⁹

Model özellikle ölçülemeyen değişkenleri olan ve bağımsız değişkenlerin her ikisinde ölçüm hataları olan, karşılıklı nedensellik, eş zamanlılık ve bağımlılık özelliklerine sahip olan modelleri tahmin etmek için dizayn edilmiştir. Diğer bütün yaklaşımlardan farklı olarak bu modelin temel avantajı, kayıt dışı ekonominin çok yönlü sebeplerinin ve çok yönlü göstergelerinin nispi rollerini eşanlı olarak analiz edebilmesidir.

Metot çok geniş bir oranda veri gerektirdiği ve bu verilerde genellikle yeterince fazla olmadığı için (özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde bu verileri elde etmek zordur) genelde uygulanabilir değildir. Diğer taraftan bu teknik istatistiksel açıdan da yeterince sağlamlık gösterememektedir. Örneğin değişken tanımlamaları ve değerindeki küçük bir değişme, tahminleri önemli ölçüde etkilemektedir.

4. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçmeye İlişkin Yapılmış Çalışmalarda Ülke Örnekleri

Kayıt dışı ekonomi üzerindeki en eski çalışmalar, az gelişmiş ülkelerdeki kayıt dışılığın incelenmesiyle başlamıştır. Nitekim kayıt dışılık, ekonomilerin gelişme sürecinde, kaçınılmaz bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, kayıt dışı ekonomik faaliyetler, vergiden kaçma güdüsünün bir sonucu olarak ele alınmıştır; Öte yandan gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin incelenmesine yeterince ağırlık verilmemesinde, söz konusu faaliyetlerin gelişmekte olan ülkelerde, işsizlik ve fakirlikle savaşta geçici bir çözüm olarak ortaya çıkışı etkili olmuştur.⁷⁰

Gábor (1989), Macaristan'daki kayıt dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin yapmış olduğu çalışmada, kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin farklı prensip ve düzenlemelere göre işlediğini belirtmiştir. Buna göre, kayıtlı ekonomi, merkezi otorite altında büyük ölçekte çalışan üretim birimlerinden oluşmakta; kayıt dışı ekonomide ise küçük ölçekte, özel işletmelerin yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Macaristan'daki ikili yapı, sosyalist rejim altında işleyen kayıtlı ekonomi ve söz konusu kayıtlı sektörün talebi

⁶⁹ Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.24.

⁷⁰ Türkiye Ekonomi Kurumu, **a.g.m.**, s.24

karşıl原因ı sebebiyle oluşmuş kayıt dışı kapitalist düzenden oluşmaktadır. Ancak, kronik kıtlık yaşanan kayıtlı ekonomide, kayıt dışı sektörün varlığı kıtlığı artırmakta; dolayısıyla kayıt dışı ekonomi serbest piyasa koşullarında çalışmayan kayıtlı ekonomide maliyet yönlü baskı yaratmaktadır. Öte yandan, kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren üreticilerde stoklama eğilimi artmakta; bu sebeple, kronik kıtlığın boyutlarında artış yaşanmaktadır.

Barthelemy (1989), Fransa'da ki kayıt dışılığı inceleyen çalışmasında kayıt dışı ekonominin istihdam boyutuna değinmiş ve parasalcı yaklaşım yolu ile yapılan tahmin ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün GSMH'ye olan oranının %6,7 civarında olduğunu belirtmiştir.

O'Higgins (1989) İngiltere için yapmış olduğu çalışmasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün GSMH'ye oranının %5 civarında olduğunu kaydetmiştir. Buna ek olarak, söz konusu çalışmada ifade edilen bir diğer görüş İngiltere'de ki kayıt dışılığın 1970'li yılların başlarında büyümekte olduğu;

1970'li yılların ikinci yarısında ise kayıt dışı ekonominin büyüme oranının daha durağan bir görünüm sergilediğidir.

Langfeldt(1989) eski Batı Almanya ekonomisinde kayıt dışılığı incelemek üzere yaptığı çalışmada, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün GSMH'ye oranının %27 civarında olduğunu belirtmiştir. Ancak, söz konusu çalışmada, tahminlerin çok güvenilir olmadığı; öte yandan, Almanya'da ki kayıt dışılığın ise endişe verici boyutlarda olduğu belirtilmiştir.

Schneider ve Enste (1998) çeşitli Avrupa ülkelerinde ve ABD ile Japonya'da nakit para talebi yaklaşımı yolu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçen çalışmalarında Yunanistan ve İtalya için söz konusu büyüklüğün %27-30 civarında olduğunu tahmin etmiştir. Buna karşılık, İspanya, Portekiz ve Belçika için bu rakam yaklaşık %20-24, İsveç, Norveç ve Danimarka için %18-23 ve son olarak İrlanda, Fransa, Hollanda, Almanya ve İngiltere için ise %13-16 arasında bulunmuştur. ABD, Japonya, Avusturya ve İsviçre için elde edilen tahmin kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün yaklaşık %8-10 olduğu yönündedir. Ayrıca, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de kayıt dışı ekonominin büyüme hızı incelendiğinde, nakit para talebi yaklaşımı yoluyla elde edilen tahminler analiz edilen ülkelere İsviçre, Danimarka, Norveç, Almanya, ABD ve İsviçre'de 1960-1995 döneminde artan oranda bir kayıt

dışılığın gerçekleştiğini göstermektedir.⁷¹

Tablo 1. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü-Batı Avrupa Ülkeleri

Ülkeler	1960	1995
İsveç	%2	%16
Danimarka	%4.5	%17.5
Norveç	%1.5	%18
Almanya	%2	%13.2
ABD	%3.5	%9.5
Avusturya	%0.5	%7
İsviçre	%1	%6.7

Kaynak: Schneider ve Enste (1998)

Buna ek olarak, adı geçen çalışmada, elektrik talebi yaklaşımı yolu ile gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiştir. Bu çerçevede, Nijerya, Mısır gibi Afrika ülkelerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü %76 civarında iken, geçiş ekonomilerinden olan Macaristan, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti'nde %7-28 arasında değişmektedir. Hong Kong, Singapur gibi Asya ülkelerinde ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün %13 civarında olduğu görülmektedir.

⁷¹ Türkiye Ekonomi Kurumu, **a.g.m.**, s.25.

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŐKI

1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonominin ülkemizde sistematik çalışmalara konu edilmesi ile birlikte ölçüm çalışmaları da yapılmıştır. Doğal olarak, yönteme, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan varsayımlara bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılacaktır. Kayıtlı GSMH'nın %1'inden %200'üne varan oranlarda kayıt dışılık tahminleri yapılmıştır.⁷²

Niteliği gereği kayıt dışı ekonomiyi tam olarak ölçmek mümkün değildir. Bununla birlikte, kayıt dışı ekonominin boyutu dünya uygulamalarında olduğu gibi değişik yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu tahminlerde, hane halkı, işyeri, vergi v.b. anketlerle doğrudan ölçme yöntemleri, çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler arasındaki farklılıkların tespiti, vergiler üzerindeki örnek denetim yöntemleri, parasal göstergeler yöntemi vb. dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır.

1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemlere göre daha uzun süreli ve kapsamlı araştırma gerektirdiğinden, etkin bir şekilde ancak kurumsal çabalarla gerçekleştirilebilirler. Bu yöntemde, anket çalışması yapılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yapılan anketlerde, kişi ve kuruluşlara kayıt dışı faaliyette bulunup bulunmadıkları, ya da faaliyetlerinin ne kadarını kayıtlara yansıtmadıkları sorular kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanabilmesi için gerekli veriler toplanır. Anket alıŐması sonuçlarının gerçeğe yakın çıkması için, anket sorularının titizlikle hazırlanması ve anketin uygulanacağı kişi ve kuruluşların anketin güvenilirliğini sağlayacak sayıda ve rastgele belirlenmesi, ankete katılanların isimlerinin ankette yer almaması gerekir. Ancak kayıt dışı faaliyetlerinin önemli bir kısmı yasalara aykırı olması, kişi ve kuruluşların bu tür faaliyetleri ile ilgili bilgileri gizleme eğiliminde

---

⁷² Yılmaz İlgin, a.g.m., s.151.

olması bu yöntemin güvenilirliğini zayıflatır.⁷³

Aslında kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan yöntemler içindeki anket yöntemi en avantajlısıdır. Çünkü vergilendirme ile ilgili en gerçekçi bilgileri faaliyetin uygulayıcısından öğrenilebilir. Ayrıca anket, ayrıntılı olarak hazırlanıp geniş bir örnekleme uygulanabildiği takdirde kayıt dışılığın hacmi hakkında asgari düzeyde de olsa doğru sonuçlar elde edilebilmektedir.⁷⁴ Fakat anket çalışmasına katılan kişi ve kuruluşların beyanlarının güvenilirliği kuşku olmasından dolayı elde edilen bulguların gerçeği yansıtamaması sonucunu doğuracağından bu yöntemle sağlıklı bir tahmin yapılamamaktadır.⁷⁵

Dallago'ya göre kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmeye yönelik inceleme sonuçlarında kullanılan anketler vergi idaresi ve onun gibi resmi kuruluşlar tarafından düzenlenmektedir. Bu nedenle bu yöntem bir miktar gelirin beyan edilmeyerek gizlenmesi dezavantajını da içermektedirler.

Muter, Sakıncı ve Çelebi Manisa'da anket yöntemiyle mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını 505 mükellefin katılımıyla gerçekleşen bir anketle araştırmışlardır.⁷⁶ Bu çalışmadan elde edilen bazı bulgular şunlardır. Ankete katılanların %52'si vergi kaçakçılığının önlenmesinde vergi cezalarının yeterince caydırıcı olmadığına inanmaktadır. Vergi kaçırmanın bir meslektaşımı nasıl değerlendirirsiniz sorusuna ankete katılanların %19'u şiddetli tepki gösteririm, %50'si hoş karşılamam, %19'u zorunlu olduğu için yapmıştır, %4,4'ü kurnaz bir tacir, %4,4'ü ise normal karşılarım diye cevaplandırmıştır. Vergi kaçakçılığının önlenmesi için mükellefler şunları önermiştir: Denetim sıklığı ve eğitim (%26.5) , adil vergi sistemi (6.5) , vergi cezalarının yükseltilmesi (5.3). Bu soruya ankete katılanların %56'sı cevap vermemiştir. Muter, Sakıncı ve Çelebi'nin elde ettiği bazı sonuçlar şunlardır: Yükümlülerin öğrenim düzeyleri yükseldikçe, kamu harcamalarını izleme ve değerlendirme duyarlılığı da artmaktadır. Mükelleflerin gelir düzeyindeki farklılıklar vergi kaçırmanın davranışlarının değerlendirmelerinde ayırt edici bir etkidir. Vergi yükü arttıkça,

⁷³ Adil Temel; Ayşegül Şimşek; Kuddusi Yazıcı (1994), "Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", Yaklaşım Dergisi, Sayı:104, Temmuz, s.10-33.

⁷⁴ Sedat Yetim, Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul,1999, s.21.

⁷⁵ Sedat Yetim, **a.g.e.**, s.21.

⁷⁶ Hasan Hüseyin Bayraklı, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş, "Maliye Sempozyumu", Vergi Kaçırmanın Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi:Anket Çalışmasının Bulguları, 2004, http://www.uludag.edu.tr/maliyesempozyumu/3_2_h.bayrakli-t.saruc-i.sagbas.doc, (Erişim: 06 Mayıs 2007), s.13.

mükellefler vergi kaçakçılığı davranışına daha hoş görülür yaklaşmaktadırlar. Ödedikleri vergi ile kamu hizmeti arasında bağ kuran mükelleflerin vergi kaçakçılığı davranışına tepkileri daha olumsuzdur. Mükellefler muhatap oldukları cezaların derecesi yükseldikçe vergi kaçakçılığı davranışını daha hoşgörü ile karşılamaktadırlar.⁷⁷

1.2. Dolaylı Ölçme Yöntemine Göre Tahminler

Kayıt dışı ekonominin ülkemizde sistematik çalışmalara konu edilmesi ile birlikte ölçüm çalışmaları yapılmıştır. Doğal olarak, yöntem, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan varsayımlara bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılacaktır. Kayıtlı GSMH'nin %1'inden %200'üne varan oranlarda kayıt dışılık tahminleri yapılmıştır.⁷⁸

Niteliği gereği kayıt dışı ekonomiyi tam olarak ölçmek mümkün değildir. Bununla birlikte, kayıt dışı ekonominin boyutu dünya uygulamalarında olduğu gibi değişik yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu tahminlerde, hane halkı, işyeri, vergi vb. anketlerle doğrudan ölçme yöntemleri, çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler arasındaki farklılıkların tespiti, vergiler üzerindeki örnek denetim yöntemleri, parasal göstergeler yöntemi gibi dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır.

Bugüne kadar, doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri kullanılarak Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda tahminler yapılmıştır. Bu tahminlerde, kayıt dışı ekonominin boyutları, ölçüme tabi tutulan yıl, kullanılan yöntem ve ölçümü yapan araştırmacıya göre farklılıklar arz etmektedir. Kuşkusuz tahminlerin güvenilirliği, tahminlerde kullanılan veriler ve yapılan varsayımların doğru ve gerçekçi olmasına bağlıdır.

Türkiye ekonomisinde özellikle 1980'li yıllardan itibaren varlığını önemli ölçüde hissettiren ve toplumun giderek artan oranda bir kesimi tarafından üzerinde düşünülen bir konu haline gelen kayıt dışı ekonomi, büyüklüğü hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplanırsa, boyutları itibariyle rakamsal büyüklüğünü aşan bir noktaya ulaşmıştır.

1971 yılında Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranı GSMH'nin yaklaşık %18,7'si iken, özellikle 1990 yılından sonra kayıt dışı ekonomi

---

⁷⁷ Hasan Hüseyin Bayraklı, Saruç ve Sağbaş, **a.g.m.**, s.13.

⁷⁸ Yılmaz İlgin, **a.g.m.**, s.151.

büyüyerek 1995 yılında 531'e yükselmiştir. 2000 yılında kayıt dışı ekonominin hacmi 38 katrilyon, resmi ekonomiye oranı ise %24,72tir.⁷⁹

Aktürk, Özer, Akan ve Yaylalının yaptığı hesaplamaya göre ise, 1975-2002 yılları arasında tamamen vergilendirmeden kaynaklanan kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranı %3,07 ile %22,94 arasında değişmektedir. Yapılan bu ölçüme göre 2002 yılı için tahmin edilen kayıt dışı gelir 44,3 katrilyon lira ve bunun GSMH'ya oranı ise %16,22 olmaktadır.⁸⁰

Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutlarına ilişkin olarak yapılan tahminler aşağıda bir tablo halinde özetlenmiştir.⁸¹

---

⁷⁹ Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.28.

⁸⁰ Çolak Mustafa, "Kayıtdışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi", Yaklaşım Dergisi, Sayı:1, Temmuz 2001,s.8.

⁸¹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 'Türk Vergi Sisteminin Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri', <http://www.tobb.org.tr/vergisistemi/içindekiler.php>, Erişim: 12 Ocak 2005,s.28.

Tablo 2: Türkiye`de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri

ARAŞTIRMACILAR	TAHMİN YÖNTEMLERİ	YILI	GSMH'YA %Sİ
D. HAKİOĞLU	PARASALCI YAKLAŞIM EKONOMETRİK	1984	137,800
T.DERDİYOK	Parasalcı Yaklaşım	1984	27,300
KOÇOĞLU	Duyarlık Analizi	1987	19,600-26,500
T.DERDİYOK	Vergi Yaklaşımı	1989	46,940
D.HAKİOĞLU	Ekonometrik	1989	18,000
A.F.ÖZSOYLU	G Yaklaşımı	1990	7,500
	Parasalcı Yaklaşım	1990	11,500
	-Sabit Oran Yaklaşımı -İşlem Hacmi Yaklaşım	1990	11,500
Z.KASNAKOĞLU	Parasalcı Yaklaşım	1990	7,748
	Ekonometrik		9,338
	(Varsayımlardaki Farklara Göre)		7,244
			9,069
T.DERDİYOK	Vergi Yaklaşımı	1991	40,400
	-Vergi İnceleme	1991	7,780
	-En Düşük Vergi Oranı -Sıfır Vergi Oranı	1991	26,200
A.TEMEL B.A.TİMTEK K.YAZICI	Harcamalar Yaklaşımı	1991	1,500
	Vergi Yaklaşımı	1991	16,400
	Parasalcı Yaklaşım	1991	1,910
	-Sabit Oran Yaklaşımı		
	-İşlem Hacmi Yaklaşımı		
- Ekonometrik	1991	7,880	
O.ALTUĞ	Kayıtdışı Ücret Yaklaşımı	1992	35,000
ILGIN	Ekonometrik	1992	45,300-53,900
ILGIN	Nakit Oranı	1993	54,300
YAMAK	Ekonometrik	1994	10,000
Z.KASNAKOĞLU	Nakit Oranı Ekonometrik	1997	30,000-61,000
		1997	9,000-13,000

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, a.g.e., s. 28.

Söz konusu ölçme yöntemleri ile Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin hacmi en düşük %7.5, en yüksek ise 137.8 olarak tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik geliştirilen yöntemler tahmin sonuçlarını etkileyecek varsayımlara dayanması sonucu eleştiriye açık nitelikler taşımaktadır. Bu bakımdan kayıt dışı ekonomi hacminin gerçek boyutlarından uzak sonuçlar verebilme ihtimali yüksek olmaktadır. Ancak, sözü edilen ölçme yöntemlerinin bazı zafiyetleri bünyesinde barındırdığı bilinmekle birlikte, yapılan çalışmalarda ölçülen kayıt dışı ekonomi hacminin genel olarak yüksek olduğu gözlemlenmekte ve bu bakımdan da sonuçların tutarlı olduğu söylenebilmektedir.

Özellikle son yıllarda, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülâtif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasına neden olmuştur. Ayrıca bazı araştırmacılar Türkiye’de tarımsal faaliyetler, inşaat imalatları, bazı imalat sanayi ve hizmetler sektöründeki faaliyetlerin büyük kısmının kayıt dışı yapıldığı göz önüne alındığında bu sektörlerin Türkiye ekonomisi içindeki boyutu ve kayıt dışı faaliyetlerin muhatabı olarak gösterilen Kobi’lerin Türkiye’deki işletmelerin sayısal olarak %99.5 ini kapsadığı, sağladığı katma değer yönünden ise ülke üretiminin %57 sini oluşturduğu dikkate alındığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel bir ifade ile GSMH’nın %40-60’ı arasında bir değer taşıdığı tahmin etmektedirler.

2. Türkiye Açısından Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

İstatistiki anlamda kayıt dışılığın olumsuz etkileri, kaynağın eksik ve hatalı olarak gelen verilere göre hazırlanan göstergeleri temel alarak oluşturulacak politikaların ve alınacak önlemlerin uygulamada başarısız olması ve istenmeyen sonuçlara yol açması gibi dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yapılan düzenlemelere uyulmamasından kaynaklanan kayıtsızlığın etkisi ise daha çok doğrudan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır⁸².

---

⁸² Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005), **a.g.m.**, s.6.

2.1. Mali Etkiler

Kamu finansmanında vergilerin ağırlıklı paya sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payının büyük olması da ülkeler arasında gelişmişlik göstergesidir. Gelişmiş ülkelerde bu oran %90'ların üzerinde iken gelişmekte olan ülkelerde bu oran %70'lerin altında gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu oranın düşüklüğü kayıt dışılığın önemli bir problem olduğunu göstermektedir. Vergi gelirlerindeki yetersizlikler kamu harcamalarının finansmanında borçlanma ve para basma yollarına gitmeyi zorlamakta bu da enflasyonist açığı sürekli genişletmektedir. Özellikle borçlanma yoluyla özel sektörün üretken yatırımlarına gidebilecek fonlarının kamu kesimine aktarılması ve bu fonların özel sektörden daha verimsiz kullanılması, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızını sürekli düşürmekte ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açmaktadır.

Kamu yönetiminin yerine getirmek zorunda olduğu savunma ve iç güvenlik ile eğitim, sağlık ve altyapı gibi pek çok hizmet bulunmaktadır. Kamunun asli gelir kaynağı olan vergiler yeterince toplanamayınca da büyüyen kamu açıkları sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da kamusal hizmetlerin zamanında ve etkin olarak gerçekleştirilmesi zorlaşmaktadır, Bu da refah düzeyinde ve yaşam kalitesinde azalma anlamına gelmektedir.

Toplam vergi gelirlerinin bileşimi giderek daha adaletsiz hale gelmekte, gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin (dolaysız) toplam vergi gelirleri içindeki payı gün geçtikçe azalırken, dolaylı vergilerin payı artmaktadır. 2002 yılı Bütçesi ile durum daha da kötüleşmekte olup, gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı yüzde 33'e düşürülürken, KDV ve ATV toplamının payının yüzde 51'e yükseltilmesi öngörülmüştür. Bu şekilde Anayasa'nın 73. Maddesi gereği gözetilmesi gereken mali güce göre vergi alınması ilkesi göz ardı edilmiş bulunmaktadır.⁸³

Öncelikle, vergi kaybına yol açması, dolayısıyla, devleti gelir kaybını telafi edici tedbirlere zorlaması kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerindedir. Bütçe finansmanının sağlanması ise vergi artışı ve/veya borçlanma yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak, her iki yöntemin ekonomi üzerinde olumsuz etkileri

---

⁸³ Osman Altuğ, "Vergi Sistemimizin Temel Sorunları ve Öneriler", Asomedy, Mart 2002, s.2.

mevcuttur. En önemlisi, gerek vergi artışı, gerekse borçlanma, ileriki dönemde kayıt dışı ekonomik faaliyetlere zemin hazırlamakta; bu özellikleri nedeniyle de ekonomiyi bir kısır döngüye sürüklemektedir.⁸⁴

2.2. Sosyal Etkiler

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Zira, yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır.⁸⁵

Kayıtlı faaliyette bulunanlar, yaygın kayıt dışılığı gördükçe devlet otoritesine olan güvenlerini kaybetmekte, kayıt dışı faaliyetlerde bulunanlar da kayıt dışılığın doğası gereği ilişkilerini yasal düzenlemeler ve genel ve açık kurallar dışında yürütmektedirler. Bütün bunlar, hukuk ve adalet sisteminin etkinliğinin kaybolması, yeraltı ilişkilerinin buradan doğacak boşluğu doldurması ve toplumda suç ve suçlu sayısının artması anlamına gelmekte, sosyal açıdan sakıncalı durumlar yaratabilmektedir. ⁸⁶Özellikle, bireyler sorunlarını rüşvet, su istimal yoluyla veya 'mafya' olarak bilinen yasa dışı örgütler yoluyla çözüme yoluna gidebilirler. "Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar"⁸⁷.

Toplumun zararlı ve ahlak dışı olarak gördüğü, kötü olarak nitelendirdiği fuhuş ve kumar ile çeşitli kaçakçılık ve uyuşturucu satışı ve kullanımı gibi yasadışı ve kayıt dışı faaliyetlerin artması toplumda ahlak çöküntüsüne neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğu zaman çevre ile ilgili düzenlemelere uyulmadan gerçekleştirildiğinden. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden dolayı doğal kaynakların tahribi ve sürdürülebilir kalkınma amacının gerçekleştirilememesi söz konusu olmaktadır. Gecekondu ve kaçak yapılaşma da çarpık şehirleşme sorununun ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

---

⁸⁴ Osman Altuğ, **a.g.e.**, s. 487.

⁸⁵ Sakıp Şeker, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", Yaklaşım Dergisi, Sayı:25, Ocak 1995, s.87.

⁸⁶ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005), **a.g.m.**, s.8.

⁸⁷ Osman Altuğ, (1994b), "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı", Görüş, Sayı:14, Mart, s.56.

Kayıt dışı üretimler, belgesiz ve kayıtsız üretilmeleri sebebiyle standart dışı ve garantisiz olduğundan, söz konusu ürünleri tüketen tüketici kesimin de kayıt dışılıktan dolayı mağdur olması ve kayıtlı sektör tüketicilerini korumaya yönelik yasalardan ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamaması söz konusudur. Güvenlikten de yoksun olan kayıt dışı sektörün ürünleri, bazen hayati tehlike bile yaratabilir. Özellikle gıda ve sağlık sektörlerindeki kayıt dışılık tüketiciler açısından risklidir. Ruhsatsız ve standartlara uyulmadan üretilen gıda maddeleri ile ilaçlar, temizlik ve kozmetik ürünleri ve ruhsatsız muayenehaneler ile buralarda diplomasız kişilerce verilen sağlık hizmetleri tüketiciler açısından riskli kayıt dışı faaliyetlere örnektir.

Bu tür faaliyetler anlamındaki kayıt dışılığın toplumda yaygınlaşması ve vergi kaçırmanın adeta kanıksanması toplumun yapısının bozulmasına ve sağlıksız nesillerin ortaya çıkmasına yol açar. Sonuçta toplum, telafisi mümkün olmayan sosyal maliyetlere katlanmak zorunda kalır.

2.3. İş Hayatı Üzerindeki Etkiler

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olmasıyla birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsanamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedir. Genellikle vergi, fon, prim gibi yükler olmadan yaratılan bu kayıt dışı istihdam da primler ödenmediği için sosyal güvenlik sisteminin finansmanı sorun olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomide iş kesitlere ayrılır, işletmeler küçülür, (entegre/kombine tesisler kurulmaz, kurulmuş olanlar küçülür) işyerlerinin küçülmesi, işçi sayılarının azalması ya da işçilerin patronlaştırılması ile sonuçlanır, böylelikle sendikalaşmaya ihtiyaç kaymaz. Pazarlık gücü olmayan işsiz emek ise “iş bulma” tesellisi ile istismar edilir.⁸⁸

Kayıt dışı istihdamın bir diğer yönü de kayıt dışı çalışanların sendikal haklardan yoksun olmasıdır. Çeşitli gerekçelerle kayıt dışı çalışmak zorunda olanlar,

---

⁸⁸ Osman Altuğ, **a.g.e.**, s.369.

sendikası ve sosyal güvenlik kapsamı dışında olma, çalıştıkları işyerinin ruhsatsız olması gibi nedenlerle, sağlıksız ortamlarda, işyeri ve iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korumasız, istismara açık ve sigortasız olarak çalışmak zorunda kalmaktadır.⁸⁹ Bu da iş hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve çalışma ilişkilerinin ve işgücü piyasasının işleyişinin bozulmasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kadın ve çocuk işçilere de talep olduğundan, bu kesimin de zor şartlarda çalışması söz konusu olmaktadır.⁹⁰

2.4. Ekonomik Etkiler ve Temel Makroekonomik Değişkenler

GSMH, istihdam, fiyatlar gibi temel göstergelerin kayıt dışılık nedeniyle belirlenememesi, etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınıp uygulanamamasına, uygulamaların başarısızlığına, kaynakların yanlış yönlendirilmesine ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli gelir, istihdam, kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarsmaktadır. Bu durum ekonomik politikaların başarısını engellemektedir.⁹¹ İstatistiksel verilerin saptırılması sonucunda GSMH'dan başlayarak, bir dizi veri eksik ya da yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olur. Bunun sonucunda, ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez.⁹² Dolayısıyla, çağdaş iktisatçıların, uzmanların sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı olması gereken çalışmaları, araştırmaları, ölçülemeyen ekonominin varlığı nedeniyle güvenilirliğini büyük ölçüde kaybedebilmektedir.⁹³

Türkiye'de özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren görülen kamu kesimi gelir-gider dengesindeki ciddi bozulmalar, 1990'lı yıllarda da seyrini devam ettirmiştir. Kamu gelirlerini artıracak sağlam esasların oluşturulamaması, ekonomide vergilendirilemeyen alanların akılcı ve etkin vergilendirilememesi, yeni vergi yasalarının çıkartılmasında güçlüklerle karşılaşılması ve mevcut vergilerin etkin bir

---

⁸⁹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005), **a.g.m.**, s.9.

⁹⁰ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005), **a.g.m.**, s.9.

⁹¹ Osman Altuğ, "Kayıt Dışı Ekonomi...", **a.g.e.**, s.114.

⁹² İzzettin Önder, **a.g.m.**, s.18.

⁹³ Ahmet Kılıçbay, Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi, İstanbul,1995,s.204.

şekilde tahsil edilememesi, kamu açıklarının giderek artış eğilimi içinde olmasının gelir cephesindeki önemli unsurlardır.⁹⁴

Kamu açıklarının ekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, bu açıkların kapatılmasında borçlanma yerine vergi potansiyelinden yararlanılarak vergi gelirlerinin artırılmasının gerekliliği açıktır. Zira borçlanma yoluyla finansman kaynağı elde etme yoluna gitme uzun dönemde ülke ekonomisini bir açmaza sürüklemektedir. Ancak vergi gelirlerini artıramayan devlet, özel sektörün tasarruf fazlasını borçlanarak kendisine transfer etme yoluna gitmiştir. Bu durum, faiz oranlarını yükselterek, borçlanmayı katlayarak artırmış ve ekonomi kaçınılmaz bir şekilde borç tuzağına doğru sürüklenmiştir. 1980'li yıllarda kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmanın payı, % 30 dolaylarında iken, son yıllarda bu oran, %80'lere ulaşmıştır. Bunda kısa vadeli yüksek faizle borçlanmanın yarattığı kısır döngünün rolü büyüktür.⁹⁵

Belge ve kayıt düzenine uymamaktan, vergi ve sosyal primi gibi yükümlülükleri yerine getirmemekten kaynaklanan kayıt dışılığın ekonomik etkileri ise aşağıdaki gibi özetlenmektedir.⁹⁶

Hükümetler tarafından yapılan düzenlemeler, alınan vergiler, yapılan diğer kesintiler ve bunların nasıl kullanılacağı, toplumun genel çıkarı ve bireysel olduğu kadar sosyal yararları da düşünülerek, ekonominin bütünü için etkin kaynak dağılımını gerçekleştirmek amacıyla belirlenmektedir. Kayıt dışı faaliyetlerin genel olarak arzulanmayan faaliyetler olduğu, emek-yoğun ve gelişmiş olmayan teknolojiler kullanılan alanlarda yoğunlaştığı dikkate alınır, kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği bozduğu ve kaynakları verimsiz alanlara yönelttiği sonucu çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, sermayenin, vergi yükünün görece daha düşük olduğu makro ekonomik büyüme açısından etkisiz bazı alanlara kaymasına neden olur.⁹⁷ Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı kayıt dışı

---

⁹⁴ Emine Koban, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü",Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, s.2.

⁹⁵ Emine Koban, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü",Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, s.2.

⁹⁶ Vuslat Us, **a.g.m.**, s.15.

⁹⁷ Yavuz Abulak ve A. Koray Tahtakılıç, **a.g.e.**, s.27.

sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazanca eşitleninceye kadar devam eder.⁹⁸

Faaliyetlerini kayıt dışı olarak yürütenler, faaliyetlerini kayıtlı olarak yürütenlerin, kayıtlı olmaktan dolayı katlandıkları oldukça yüksek ek maliyetlere katlanmadıklarından, haksız rekabet avantajı elde edilmektedir. Bu ekonomideki rekabet yapısını bozmakta, sonuçta rekabetçi piyasanın etkin kaynak tahsisini gerçekleştirme fonksiyonu kaybedilmektedir.

Açıkların kendisi enflasyonist beklentileri arttırmakta, para basma ve/veya iş ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkların kapatılmaya çalışılması da enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Kayıt dışılık enflasyona ve yüksek enflasyonda kaynaklanan gelir dağılımında bozulmalara, istikrarsızlığın yol açacağı üretim ve yatırımlarda düşüşe ve işsizliğe, durgunluk gibi krizlere ve diğer sosyal maliyetlere yol açabilmekte, kamu kesimi açıkları, hükümetlerin ekonomiyi yönlendirmede kullanacakları para ve maliye politikalarının etkinliğini de azaltmaktadır.⁹⁹

Kayıt dışı ekonomide ödemelerin daha çok nakit para kullanılarak gerçekleştiriliyor olması, fiyat istikrarının olmadığı durumlarda, kayıtlı ekonomi yanında kayıt dışı ekonomide de istikrarlı bir para birimi arayışına ve dolar ve mark gibi nispeten istikrarlı para birimlerinin ekonomide yaygın olarak kullanılmasına, yani “dolarizasyona” yol açabilmektedir.

Kayıt dışılık ulusal paraya olan güveni de sarsar. İnsanlar kayda alınmayan faaliyetlerden elde ettikleri geliri gizleme gereksinimi duyarlar. Enflasyonist etkilerle denetleme korkusu birleşince insanlar ulusal paradan uzaklaşarak daha güçlü ekonomilerin paralarına yönelirler ve bu paralar ekonominin kullanımından uzak tutularak yastık altı olur. Serbest piyasa/resmi piyasa döviz fiyatları rekabeti başlar, kur makası sorunu büyür.¹⁰⁰

Dış ticaret göstergeleri konusunda da, kayıt dışı ithalat ve ihracat sebebiyle gerçek dış ticaret dengelerinin hatalı tespit edilmesi, ülkede kayıt dışı altın ve döviz

---

⁹⁸ Gülay Akgül Yılmaz, Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992, s.95.

⁹⁹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005), “a.g.m., s.8.

¹⁰⁰ Osman Altuğ, a.g.e., s.370.

bulunması sebebiyle de döviz ve altın mevcutlarının eksik belirlenmesi söz konusudur.¹⁰¹

Sonuç olarak kayıt dışılık bir ekonomi de hem ekonominin dengelerini bozan hem de bozulan bu dengeleri destekleyen bir unsur olarak kendisini gösterir.

2.4.1. Kayıt Dışı Ekonomi ve GSMH

Bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri Gayri Safi Milli Hâsıla olarak tanımlanabilir. Ekonomik açıdan kayıt dışı işlem kayıt dışı ekonominin bir bölümünü oluşturur. GSMH hesapları içinde olmasına rağmen kapsanamayan üretim ve gelirlerin büyüklüğünü, vergi açısından; vergilenmesi gerektiği halde, çeşitli sebeplerle vergi yetkililerinden gizlenen ve denetlenemeyen gelirleri, istihdam açısından; sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmadan çalışan kesimleri ve toplam istihdam kayıtlarında gözükmeyen ve işsiz olduğu kabul edilen eksiklikleri ifade etmektedir. Bir başka ifade ile kayıt dışı ekonomi bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü şeklinde tanımlanabilir.¹⁰²

GSMH'nın hesaplanmasında genellikle üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç farklı yöntem kullanılır. Bu yöntemlerin hangisi kullanılırsa kullanılsın GSMH rakamlarının eşit çıkması gerekir. Ekonomide kayıt dışı ekonomi nedeniyle, farklı yöntemler ile hesaplanan GSMH rakamları da farklı çıkmakta; gelir yöntemi ile bulunan rakam en düşük, harcama yöntemi ile bulunan rakam ise en büyük GSMH değerini vermektedir. Bu yaklaşıma göre, harcama yöntemi ile bulunan GSMH ile gelir yöntemi ile bulunan GSMH rakamları arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi verir. "Ancak, döviz, altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ve yurt dışına transferin varlığında bu yaklaşım da sağlıklı bir sonuç vermeyebilir". Bu yaklaşım ile hesaplanan kayıt dışı ekonominin büyüklüğü genellikle diğer yaklaşımlara göre hesaplanandan düşük çıkmaktadır.¹⁰³

¹⁰¹ Yılmaz Ilgın, **a.g.e.**, Nisan 1999 ,s.37.

¹⁰² Türkmen Derdiyok, "Türkiye'nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini", Türkiye İktisat Dergisi, Mayıs 1993, Sayı: 14, s.54.

¹⁰³ Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", Bankacılar Dergisi, 2002, Sayı 41, s.40.

Kayıt dışı ekonomi bütün sektörleri içine alan, ölçümü çok güç ve karmaşık olan bir olgudur. Kayıt dışı ekonomi gerçeği, ekonomik göstergelerin hatalı sonuçlar doğurmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, ülkede gerçekleştirilen üretimin elde edilen gelirin, üretim ve yatırım miktarlarının bilinmemesine ve kaynakların çeşitli kesimler ve sektörler arasındaki dağılımının belirlenmemesine neden olmaktadır. GSMH rakamları, kayıt dışı ekonomi sebebiyle hatalı çıkmakta, bu sebeple büyüme rakamları da gerçeği yansıtmamaktadır. Dolayısıyla bu rakamlara göre yapılan tahmin ve değerlendirmeler de gerçekçi olmamaktadır. Ülkemizde de bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar farklı sonuçlara ulaşmışlardır; veri yetersizlikleri ve mevcut verilere bazı durumlarda ulaşma zorlukları kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde güçlükler sebep olmuştur. Bu durum milli gelir rakamlarının eksik ifade edilmesine, ülkenin refah düzeyi ve verimlilik göstergelerinin olduğundan düşük görünmesine neden olacaktır.

Kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki büyüklüğünün belirlenmesi söz konusu ülkenin ekonomik yapısını değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

2.4.2. Kayıt Dışı Ekonomi İstihdam ve İşsizlik

Kayıtlı ekonomide faaliyette bulunmanın kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmaya göre alternatif maliyetini arttırdığı için bireyler kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmayı tercih ederler. İşverenler maliyetlerini en aza indirmek için ya sermaye yoğun üretime geçmekte ya da düşük ücretlerin geçerli olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler. Sermaye yoğun üretime geçmenin maliyeti çok yüksek olduğu için işverenler genellikle düşük ücretlerin geçerli olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelirler. Ayrıca, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşın yatırımların aynı hızla arttırılamaması işsizliğin her geçen gün artmasına neden olmakta dolayısıyla birçok kişi işsiz kalmamak için kayıt dışında çalışmak zorunda kalmaktadır.¹⁰⁴

İşverenler, işçiler veya kendi hesabına çalışanlar özellikle vergi, sigorta primi vb. mali yükümlülüklerinden kaçınmak, bürokratik işlemlerden kurtulmak üzere kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunmakta ve elde ettikleri geliri kayıt dışında

---

¹⁰⁴ Mustafa Ali Sarılı, **a.g.m.**, s.40.

bırakmaktadırlar. İşte bu konumda devreye birincil etken olarak giren kayıt dışı istihdam; kendi adına ya da bağımlı çalışmaların ve veya elde ettikleri ücret ve kazançların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına (vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumları vb.) hiç bildirmemesini ifade eder.¹⁰⁵

Ülkemiz istihdam performansı düşüktür. İstihdam artışı nüfus artışına yetişememektedir. Ekonomik istikrarsızlık ve krizler büyüme hızını düşürmüş, işgücündeki önemli artışların da etkisiyle işsizlik 1997'den beri sürekli bir artış temposu kazanmıştır.

Ülkemizde işsizlik oranı 2002 yılı itibariyle % 10,6 ' dır. Türkiye bu oranla 30 OECD ülkesi içinde en yüksek 4. sırada gelmektedir. İşsizlik oranı 1988-1994 döneminde %8'lerde seyretmiştir; 1996-1998 döneminde %6'lara gerilemiş; daha sonra hızlı bir artış eğilimi ile 2003'de %10,3'e ulaşmıştır.¹⁰⁶

Türk-İş tarafından 2002 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de halen 2 milyon 600 bin kayıt dışı istihdam bulunurken, 3 milyon 700 bin eksik istihdam (haftalık 40 saatin altında çalışanlar) ve işsizle birlikte, toplam 6 milyon 300 bin kişinin kayıt dışı istihdam edildiği belirlenmiştir. Bu araştırmaya göre, devletin yürürlükteki asgari ücret üzerinden 7 katrilyon 37 trilyon TL SSK primi, 1 katrilyon 900 trilyon TL gelir ve damga vergisi ve 630 trilyon TL'de işsizlik sigortası olmak üzere toplam 9 katrilyon 567 trilyon TL kaybı olduğu belirlenmiştir.

Türk-İş'in yaptığı araştırmaya göre; özellikle büyük ölçekli işletmelerin iş gücü maliyetini düşürebilmek amacıyla üretimin belirli aşamalarında fason üretim yaptığı ya da taşeron firmaları devreye soktuğu, böylelikle fason üretim yapan işyerleri ile taşeron işyerlerinde kayıt dışı istihdamın daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Kayıt dışı istihdamın ve ekonominin büyümesinde kurumlaşmış işletmelerin azlığı ile küçük ve orta boy işletmelerin fazla olmasının önemli rol oynadığı vurgulanan bir araştırmaya göre; kamuda her bir işyerinde 42, özel sektörde ise 10 işçinin çalıştığı tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucunda, kayıt dışı ekonominin yoğunlaşmasında sosyal güvenlik primleri ile istihdam ile ilgili kesintilerin yüksek oluşu, yapılan denetimlerin ve uygulanan cezaların yetersizliği, etkisiz ve verimsiz sosyal güvenlik

¹⁰⁵ KADİM Projesi , <http://kadim.istanbul.gov.tr/Portals/Kadim/images/proje.pdf> , Erişim:29.06.2007,s.2.

¹⁰⁶ Ekonomik ve Mali İşler Başkanlığı, " İstihdam ve İşsizlik Sorunu ",Haziran-2004 s.6.

sistemi ve bürokratik işlemlerin fazlalığının etkili olduğu kaydedilmiştir.

Dünyada, özellikle belge düzeninin ve kontrol mekanizmasının yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi kavramını son derece yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Kayıt dışı istihdam, kamu açıklarının ve borçlarının artmasına, enflasyonun beslenmesine, üretim, ihracat ve yatırımın düşmesine, beyin göçüne, işsizliğin artmasına, rekabet gücünün azalmasına, kurumsallaşamama hastalığına, sendikal sistemden uzaklaşmaya, verimsiz ve kalitesiz üretime, sosyal güvenlik kapsamının daralmasına ve iş sağlığı koşullarının kötüleşmesine neden olabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin varlığının ülke ekonomisi ve işgücü piyasası üzerinde önemli etkileri olduğunun yanı sıra; öncelikle ekonomik istatistiklerin sağlıklı olmasına sebep olmakta ve bu verilere dayanılarak uygulanan politika ve tedbirlerden istenilen sonuçların alınamaması riskine yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması devletin vergi gelirlerini azaltmakta, azalan vergi gelirini telafi etmek için devlet vergi oranlarını yükseltmekte ya da borçlanma yoluna başvurmaktadır. Bu ise, özel sektörün ihtiyacı olan yatırılabılır fonların devlete kaymasına yol açmaktadır. Ayrıca kayıt dışı istihdamın artması, sosyal güvenlik sistemine de zarar vermekte ve ekonomide rekabeti bozucu etki yapmaktadır.¹⁰⁷

Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi işsizlik ve istihdam sorununu direkt olarak etkilemektedir. Ayrıca kayıt dışı çalışan sayısı arttıkça kayıt altında çalışmayan sayısı otomatik olarak düşecek bu da istenilen verilerin net rakamlardan uzaklaşıp yanıltıcı bir hal almasını sağlayacaktır.¹⁰⁸

Kayıt dışı faaliyette bulunanların ortak özellikleri, işletmelerin ölçeklerinin küçük olması, sermaye gereksinimlerinin düşük çoğu zaman bölgesel ya da akraba ilişkileri çerçevesinde sosyal güvenlik korumasına sahip olmaması veya buna ihtiyaç duymamasıdır. Birçok ülkeye ilişkin yapılan çalışmalarda enformel istihdamın küçük ölçekli işletmelere mahsus olduğu tespit edilmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin, bu işletmelerle taşeronluk çerçevesinde girdikleri ilişkiler kayıt dışı istihdamı dolaylı olarak desteklemektedir.

Kayıt dışı ekonomide istihdamın artması işsizliğin ortaya çıkarabileceği sosyo-ekonomik sorunları gidermede hükümetlere yardımcı olabilir. Kayıt dışı ekonominin

---

¹⁰⁷ Ahmet Tıktık, "Türk İşveren Derneği Ağustos Dergisi", 2004, s.85.

¹⁰⁸ Ahmet Tıktık, "Türk İşveren Derneği Ağustos Dergisi", 2004, s.85.

varlığı resmi makamlar tarafından açıklanan işsizlik rakamlarının gerçeği göstermemesine yol açar. Ekonomide veri olan işsizlik oranlarının gerçeği yansıtmaması enflasyon ile işsizlik oranı arasında ilişki kuran Philips eğrisi analizinin geçerli olmamasına yol açabilir. Bilindiği gibi Philips eğrisi analizi enflasyon ile işsizlik arasındaki dönüşümü göstererek ekonomi politikası karar vericilerine enflasyon ve işsizlik ile mücadele etmeye uygun para ve maliye politikalarını seçmelerinde yardımcı olur. Fakat kayıt dışı ekonomi sebebi ile resmi makamlara göre yüksek düzeyde fakat gerçekte düşük oranda gerçekleşen işsizlik oranını düşürmek amacı ile uygulanan genişletici ekonomi politikaları var olan enflasyonun daha da artmasına neden olabilir.

Kayıt dışı istihdam ile kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kitlelere iş sağlanır. Kayıt dışı ekonomi Türkiye’de kayıt dışı çalışan milyonlarca kişiye istihdam sağlayarak, hızlı nüfus artışı ve yatırım düşüklüğünden kaynaklanan işsizliğe büyük ölçüde engel olmaktadır.

Olayın bir farklı değerlendirilmesi gereken boyutu da; gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin boyutları ve toplumsal sonuçları göz önüne alındığında kayıt dışı sektör faaliyetlerini ekonomik bir külfet ya da yararsız faaliyetler olarak görmek yerine istihdam açısından yararlı bir kaynak olarak değerlendirmek daha akılcı bir yaklaşım olabilir. Gerekli bazı basit destekler sağlandığında kayıt dışı sektörün ekonomik katkıları da olabilir, hizmet ettiği başlıca müşteri kitlesi olan dar gelirliilere sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesinin artması sağlanabilir. Belli bir düzene ve istikrara kavuşturulmuş bir kayıt dışı sektörü ileride kayıt altına almak daha da kolaylaşacaktır.

Uluslar Arası İş Örgütü’nün (ILO) görüşüne göre kayıt dışı sektör Milli Ekonomiye yük olması bir yana ekonomik açıdan etkin, karlı ve resmi sektörlere organik olarak bağlantılıdır. Hatta ILO’nun Kenya’da yaptırdığı resmi bir araştırmaya göre kayıt dışı sektör “Gelecekteki büyümenin kaynağı” dır.

2.4.3. Kayıt Dışı Ekonomi ve Enflasyon

Kayıt dışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en önemli ekonomik sorunlardan birisi de enflasyondur. Çünkü enflasyon mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine neden olmaktadır. Özellikle artan oranlı gelir vergisi tarifesine sahip olan ülkelerde gelir dilimi kaymasıyla mükellefler, reel gelirleri artmasa

da daha üst bir gelir dilimine kayarak vergi yükleri hızlı bir artış trendine girmektedir. Bu durum da mükelleflerin bazı kazançlarının vergi idaresinden gizlenmesi sonucunu doğurur.¹⁰⁹

Kayıt dışı ekonominin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülâtif kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir”.¹¹⁰

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin temel nedeni olarak enflasyon gösterilmektedir. Türk vergi sisteminde gelirlerin enflasyondan arındırılmasına olanak sağlayan bazı müesseseler uygulanmakla birlikte, tam bir enflasyon muhasebesi uygulanmamaktadır. Bu ise mükellefin gerçek gelirinin değil öz sermayesinin vergilenmesine neden olmaktadır. Öz sermayenin vergilendirilerek küçülmesini, hatta yok olmasını istemeyen mükellefler, bazı işlemlerini kayıt dışına alarak, daha az vergi ödemekte, bu yolla öz sermayelerini güçlendirme yolunu seçmektedirler.¹¹¹

Kayıt dışı ekonomi ile bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini artırarak yatırımları azaltmaktadır. Yatırımların azalması, işsizliği artırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının merkez bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de yaşanan yüksek oranlı enflasyon kayıt dışı ekonomiyi büyüten nedenlerden biri olduğu gibi, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü de enflasyon hızını artırmaktadır”¹¹².

---

¹⁰⁹ Yusuf Kıldış , **a.g.m.**, s.7.

¹¹⁰ Cihan Dura, (1997), “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, Maliye Dergisi, Sayı: 124,s.6.

¹¹¹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005 **a.g.m.**, s.4-5.

¹¹² Ülker Toptaş, (1998), Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara,s:85.

1980'li yıllardan sonra, enflasyon oranının devamlı yükselmesi, kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmuştur. Bu yüzden, kayıt dışı ekonominin küçültülmesi için enflasyonu düşürmeye yönelik ekonomik politikalar uygulanmalıdır.

2.4.4. Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme

Bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri Gayri Safi Milli Hâsıla olarak tanımlanabilir. Ekonomik açıdan kayıt dışı işlem kayıt dışı ekonominin bir bölümünü oluşturur. GSMH hesapları içinde olmasına rağmen kapsanamayan üretim ve gelirlerin büyüklüğünü, vergi açısından; vergilenmesi gerektiği halde, çeşitli sebeplerle vergi yetkililerinden gizlenen ve denetlenemeyen gelirleri, istihdam açısından; sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmadan çalışan kesimleri ve toplam istihdam kayıtlarında gözükmeyen ve işsiz olduğu kabul edilen eksiklikleri ifade etmektedir. Bir başka ifade ile kayıt dışı ekonomi bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü şeklinde tanımlanabilir.¹¹³

Kayıt dışı ekonomi bütün sektörleri içine alan, ölçümü çok güç ve karmaşık olan bir olgudur. Kayıt dışı ekonomi gerçeği, ekonomik göstergelerin hatalı sonuçlar doğurmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, ülkede gerçekleştirilen üretimin elde edilen gelirin, üretim ve yatırım miktarlarının bilinmemesine ve kaynakların çeşitli kesimler ve sektörler arasındaki dağılımının belirlenmemesine neden olmaktadır. GSMH rakamları, kayıt dışı ekonomi sebebiyle hatalı çıkmakta, bu sebeple büyüme rakamları da gerçeği yansıtmamaktadır. Dolayısıyla bu rakamlara göre yapılan tahmin ve değerlendirmeler de gerçekçi olmamaktadır. Ülkemizde de bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar farklı sonuçlara ulaşmışlardır; veri yetersizlikleri ve mevcut verilere bazı durumlarda ulaşma zorlukları kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde güçlükler sebep olmuştur. Bu durum milli gelir rakamlarının eksik ifade edilmesine, ülkenin refah düzeyi ve verimlilik göstergelerinin olduğundan düşük görünmesine neden olacaktır.

Kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki büyüklüğünün belirlenmesi söz konusu ülkenin ekonomik yapısını değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

---

¹¹³ Türkmen Derdiyok, a.g.e., s.54.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki olası etkileri olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde pozitif etkilere sahip olabilir. Bazı araştırmacılar kayıt dışı ekonominin büyümesi ile resmi ekonominin büyümesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Örneğin; Adam ve Ginsburg Belçika ekonomisi üzerine yapmış oldukları çalışmalarında; resmi bir ekonomi ile kayıt dışı ekonominin büyümesi arasında pozitif bir ilişki bulmuş ve belirli varsayımlar altında (örneğin kayıt dışı ekonomiye daha küçük giriş maliyetleri) genişletici bir mali politikanın hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonominin her ikisinde de pozitif bir uyarıcılığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer bazıları ise kurdukları modellerde negatif bir ilişkiyi gösteren ampirik sonuçlar elde etmiştir. Bu araştırmacılar artan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin devletin vergi gelirlerini azaltabileceğini ve azalan vergi gelirlerinin de ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri olan kamu alt yapı yatırımlarını azaltabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bugün kayıt dışı ekonomi olmasa da, birçok gelişmekte olan geçiş ekonomilerinde daha düşük bir üretim ve refah seviyesinde çalışılabileceği öne sürülmektedir. Dolayısıyla, kayıt dışı faaliyetlere yalnızca resmi ekonominin verimliliğinin, aşırı vergileme ve bürokrasi nedeniyle sınırlandırıldığı ya da azaltıldığı durumlarda arzu edilebilir bir gelişme olarak bakılmaktadır. Bu sınırlar arasında kayıt dışı ekonomik faaliyetin piyasa ekonomilerine geçişte yardımcı olacağı ve geçiş ekonomilerinde ki girişimsel çabayı harekete geçirilebileceği düşünülmektedir.¹¹⁴

Kayıt dışı ekonominin kalkınma yolunda olan gelişmekte olan ülkelerde bulunduğunu savunan modernite teorisine göre gelişmekte olan ülkelerde bulunan geleneksel kesim nitelikli işgücüne sahip olmadığı için genellikle kayıt dışı sektörde istihdam edilir. Zaman süreci içinde köyden kente göç eden bu kesimin temsilcileri aldıkları eğitimle nitelikli işgücüne sahip olarak kayıtlı sektörde istihdam edilmeye başlanacaklardır. Böylece kayıt dışı ekonominin milli gelir içinde oranı düşecektir.¹¹⁵

Kimilerine göre kayıt dışı ekonomi ekonomik çevrenin küçük ölçekli imalat ve kentsel hizmetlere yönelik talebin karşılanması durumunda faydalı olabilir. Bu görüş açısından kayıt dışı sektör, ekonomiye bir dinamizm ve girişimci bir kazandırabilir.

¹¹⁴ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.19.

¹¹⁵ Necmettin Özerkmen, "Structure of the retail petty trade connected in a sociological study of an urban informal sector in Ankara", Basılmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1995, s.18.

Daha rekabetçi, daha etkin ve kamu faaliyetleri için daha güçlü sınırlar ve engellere yol açabilir. Kayıt dışı sektör yeni paraların yatırılmasına, finansal kaynakların ve girişimciliğin artmasına ve birikim için gerekli yasal ekonomik ve sosyal kurumların dönüşümüne katkı sağlayabilir. Kayıtlı ve kayıt dışı sektör arasındaki tercih, ekonomik büyüme için daha geniş bir potansiyel sağlayabilir. Bazı yazarlar gelişme sürecinde kayıt dışı sektörün öneminden bahsetmektedirler. Ayrıca kayıt dışı ekonominin diğer potansiyel pozitif yan etkileri de mutlaka dikkate alınmalıdır.

Kısaca kayıt dışı ekonomide ki büyümenin resmi ekonomideki büyümeyi negatif ya da pozitif yönde etkilediği üzerine herhangi bir anlaşma bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle kayıt dışı faaliyetin büyüme ve gelişme üzerine net etkisi belirsizdir.

3. Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Göstergeler ve Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki

Türkiye ekonomisinin günümüzdeki durumunu değerlendirmek için izlenen ekonomik politikalar değerlendirilmek zorundadır. Aşağıda 1980 sonrası dönemin politikaları incelenerek kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Türkiye’de 1980 İtibari ile İzlenen Ekonomik Politikalar

Türkiye ekonomisinde gerçek anlamda liberal ekonomi politikası uygulamaları bu dönemde başlamıştır. Bu döneme damgasını vuran 24 Ocak 1980 kararları ile devletin piyasalarda fiyatları belirleme yetkisi kaldırılmış ekonomik hayatta serbestleştirme çalışmalarına hız verilerek özel sektörün korunması azaltılmış ve dünya ile rekabet etmesi sağlanmıştır.

3.1.1. 1980 Sonrası Dönemin Genel Ekonomi Politikaları

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmektir. Böyle bir sanayileşme stratejisi sayesinde, ülkenin ihracat gelirleri artacak ve bu artış sayesinde elde edilen gelirler, ülkenin

sanayileşmesini dolayısı ile gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşmayı sağlayacaktı.

1980 sonrası yıllarda, para politikası maliye politikasına göre daha öncelikli ve önemli olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde, Devlet harcamalarının asli finansman kaynağı olan etkin vergileme ve vergi politikası geri plana itilmiş, daha çok dolaylı vergileme ile yetinilerek; vergiye alternatif borçlanma politikası ön planda tutulmuştur.¹¹⁶

1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, neredeyse bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının konvertibilitesinden IMF'nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik politikalarından Kamu İktisadi Teşekkül'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu uygulamalar sonucunda beklenen sonuçlar; istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması, yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunların çözülerek, gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyi bir an önce yakalayabilmektir.¹¹⁷

Türkiye 24 Ocak kararlarının alındığı 1980 yılına, %25'i kısa vadeli, %75'i ise orta ve uzun vadeli olmak üzere 14.234 milyar dolar borç stoku ve ödemeler dengesi sorunu ile girmiştir. Kısa vadeli dış borç sorunu, IMF ile imzalan stand-by anlaşması sonrası, OECD ülkeleri, ticari bankalar konsorsiyumu, aralarında IBRD ve Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşlarla borç yenileme ve yeni borçlar almak üzere anlaşmaya varmıştır. Bunun sonucu, Türkiye 1980-1985 yıllarında sırasıyla 2.336, 1.904, 2.109, 1.639 2.527 2.719 milyon dolar olmak üzere toplam 13.234 milyon dolar; IMF'den ise 1980-1984 yıllarında 1.683 milyon SDR kredi kullanmıştır. Bunun sonucu Türkiye'nin dış borçları 1985 yılı sonunda 25.349 milyona çıkmıştır. Diğer bir deyişle dış borçlar 6 yılda %80 artmıştır.¹¹⁸

¹¹⁶ Türkmen Derdiyok, **a.g.e.**, s.4-5.

¹¹⁷ Cihan Dura, Türkiye Ekonomisi, Kayseri, 1991, s.358.

¹¹⁸ Refia Yıldırım, Erhan Yıldırım, "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", 16. Maliye Sempozyumu, 28-31 Mayıs 2001, s.6.

Türkiye ekonomisi 1994 yılı Nisan krizi ile birlikte bugüne kadar süregelen kırılmalı bir yapı içerisine girdi.1994 yılı krizinden sonra yaşanan deprem felaketleri, IMF ile yapılan çok sayıda anlaşmanın muhtelif nedenlerle arzulanan ekonomik sonuçları doğurmaması, küresel ekonomide aralıklarla yaşanan ekonomik krizlerin ülke ekonomisini de etkisi altına alması, kronik hale gelen enflasyonun ekonomi üzerinde yarattığı ağır tahribat, ülkenin 2001 Şubat ve Kasım aylarında yaşadığı ve kasım sonu itibariyle ekonomiyi devalüasyona götüren iki ağır kriz ülkenin bu dönemde ekonomik istikrarsızlıklar içinde bocalamasını sonucunu doğurdu. Özellikle 1980 sonrası borçlanmaya ve yüksek enflasyonlu büyümeye dayalı kalkınma modelinin kamu maliyesi üzerindeki finansman yükünün son beş yıl artık saklanamaz hale gelmesi ve genel bütçe dengelerini bozacak şekilde artış göstermesi yukarıda belirtilen sorunların ekonomide yarattığı problemleri daha da ağırlaştırmıştır.¹¹⁹

1999 Nisan ayı genel seçiminde oluşan üçlü koalisyon hükümeti Temmuz-Aralık aylarını kapsayan, daha önceki sürecin devamı olarak Yakın İzleme Anlaşması uygulamasını başlatmış ve 1999 Aralık ayında da 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık orta vadeli stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede Ocak 2000’de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren “Enflasyonu Düşürme Programı” başlatılmıştır. Program 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler nedeniyle kesilmiş ve “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulamaya konulmuş ve 2002 yılı başında üç yıllık (2002-2004) yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır.¹²⁰

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler çerçevesinde bir dizi tedbiri içermektedir. Kasım ve Şubat krizlerinin mali piyasalarda, özellikle bankacılık kesiminde yarattığı olumsuz gelişmeler dikkate alınarak paket üç aşamalı olarak belirlenmiştir. Bunlar, bankacılık sektörüne ilişkin alınacak tedbirlerle kriz ortamından süratle çıkış, faiz ve döviz kuruna istikrar sağlamak suretiyle ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif hazırlamak ve makroekonomik istikrarı tesis ederek istikrarlı bir büyümeyi sağlamaktır.

1980 sonrasında meydana gelen gelişmeler, genel itibariyle pek de olumlu sayılamayacak türdendir. Artan kamu finansman açıklarına çözüm amacıyla mali

¹¹⁹ Türkmen Derdiyok, **a.g.e.**, s.6.

¹²⁰ Nadir Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_eroğlu.doc, Erişim: (15.08.2007), s.10.

idarenin yasaları aşan uygulamalarla vergi kaynakları yaratma girişimleri mükellefle idare arasındaki ihtilafları artırmıştır. Diğer taraftan sorunun vergisel çözümlerle aşılabileceği düşüncesinden hareketle 1998 yılı içerisinde çıkarılan 4369 sayılı Kanun da istenilen sonuçları vermemiş, aksine vergi sisteminde çok sayıda olumsuzluklar yaratmıştır. Örneğin, vergi sistemine yeni bir dönemin başlangıcı olduğu iddiası ile getirilen ve ülkeye yurtdışından kayıt dışı sermayenin girişini hedefleyen mali milat uygulaması öngörülenin aksine uygulamanın yarattığı tereddütlerle ülkeden ciddi miktarlarda sermaye çıkışına neden olmuştur. 4369 sayılı Yasanın yarattığı karmaşa anılan Kanunun birçok maddesinin uygulamasının ertelenmesine yol açmıştır. Yukarıda belirtilen hususlar özellikle 1980 sonrası oluşmaya başlayan kayıt dışı ekonomiyi daha da büyütmüş, resmi ekonomik göstergelere çoğu noktada anlamını yitirmiştir.¹²¹

3.1.2. 1980 Sonrası Dönemde Ekonomik Büyüme Kavramı ve Stratejileri

Türkiye'nin GSMH' sı özellikle 1980'den sonra istikrarsız bir seyir izlemeye başlamıştır. Parasal değer olarak, sürekli bir artış meydana gelmekte, fakat istikrarsız bir seyir izlemektedir.

DPT'nin yapmış olduğu araştırmaya göre; 1980-2001 döneminde GSMH yıllık ortalama 3,65 dolayında artış göstermiştir. Fert başına milli gelir 1980 yılında 1.570 ABD doları iken, yıllık ortalama % 1,5 dolayında bir artış göstererek 2001 yılında 2.143 ABD dolarına yükselmiştir. Satın alma Gücü Paritesine göre 1980 yılında 2.299 ABD doları olan fert başına milli gelir ise 2001 yılında 6.082 ABD dolarına yükselmiştir. 1980 yılında % 21,8 olan sabit sermaye yatırımlarının milli gelir içerisindeki payı 1993-1997 döneminde % 25 civarına yükselmiş, izleyen yıllarda gerileme göstererek 2001 yılında %18,4 olarak gerçekleşmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında kamu kesiminin payının azalmasına paralel olarak özel kesimin payında artış gözlenmiştir. Sabit sermaye yatırımları içerisinde 1980 yılında % 60 olan özel kesim payı 1995 yılında % 82,5'e yükselmiş, 2001 yılı itibarıyla ise %69,1 düzeyine gerilemiştir. Toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörel bileşimi incelendiğinde, tarım, madencilik ve imalat sanayinin paylarının azaldığı, ulaştırma, turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinin payının

---

¹²¹ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı , “Kayıt Dışı İstihdam ve Kaçak İşçi İstihdamı”, Ağustos 2004, Ankara, s.67-68.

arttığı görülmektedir. Enerji ve konut sektörlerinin payı ise istikrarsız bir seyir izlemiştir.¹²²

1980’li yıllardan günümüze değin, sermaye gelirlerindeki iyileşmenin bedelini büyük oranda emek ödemiştir. Bu dönemde, enflasyonla mücadele programları adı altında izlenen ücret politikalarının katkısıyla emek faktörünün milli gelirden aldığı pay oransal olarak azalırken, ücret üzerine bindirilen vergi yükü, genel anlamda, giderek artış göstermiştir.¹²³

Toplam iç borçlanmalar 1980-1990 döneminde GSMH'nın yıllık ortalama %2,3'üne eşit iken, 1991-1998 döneminde ise bu oran %9'a yükselmiştir. Bu da bütçe açığının finansmanı için, bu dönemde Merkez Bankası kaynaklarından büyük ölçüde yararlandığını göstermektedir. 1980-2003 yılları arasında tahvil ve bono ihraç gelirleri toplam borç servisinin ortalama %90'ını oluşturmuştur. Bu durum, yatırımlara tahsis edilebilecek fazla bir bakiye kalmadığını göstermektedir. Burada hatırlatılması gereken bir konu, borçlanmaların servis gerekleri, öbür yılın borçlanmalarının gerekçesini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, Hazinesin, borçlarını ödeyebilmek için borçlanmak durumunda kalması, bütçe açıklarının sürekliliğinin bir göstergesi olmuştur. Diğer taraftan, 1990’lı yıllarda kamu açığı ve buna bağlı olarak borç stokundaki hızlı artış aynı zamanda faiz oranları üzerinde baskı yaratarak faizlerin yükselmesine neden olmuş, faizlerdeki yükseliş ise devletin borçlanma gereğini olumsuz yönde etkileyerek, iç borç-faiz kısır döngüsüne girilmiştir. Ayrıca, iç borç faiz oranlarındaki yükselişin, özel sektörün yatırımlarını olumsuz etkilediği ve bir dışlama etkisi yarattığı da söz konusudur.¹²⁴

1980’lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, neredeyse bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının konvertibilitesinden IMF’nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik politikalarından Kamu İktisadi Teşekkül’lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda

---

¹²² DPT Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005),Ağustos 2002, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/1980-01.pdf>, s.1.

¹²³ Mehmet Yüce, Mehmet E. Palamut ,”Türkiye’de 1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”,16. Maliye Sempozyumu ,s.14.

¹²⁴ Sami Taban, Akif, Kara “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi”, Eskişehir İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 2006,s.15-16.

dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu uygulamalar sonucunda beklenen sonuçlar; istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması, yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunların çözülerek, gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyi bir an önce yakalayabilmektir.¹²⁵

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında dışa açılmayı kısmen başarmış fakat diğer makro ekonomik göstergeler açısından oldukça kötü bir dönem geçirmiştir.¹²⁶

Türkiye’de milli gelir dağılımının 1970’li yıllara kıyasla 1980’li yıllarda eşitsizlik daha artmış ve 1990’lı yıllarda kronik bir hal almıştır. Nüfusun en zengin %20’si ile en fakir %20’si arasındaki bu fark, 2000’lere girerken hepten açılmıştır. Böylece Türkiye’de piyasa ekonomisine yönelik liberal uygulamaların başladığı 1980’li yıllardan itibaren ekonominin küresel iktisadi hayatla bütünleşmesi süreci, varlıklılar ile yoksullar arasındaki gelir dağılımı uçurumunu iyice büyütülmüştür. 1980 sonrası izlenen makroekonomik politikalar, büyüme, istihdam ve dış ticaret konularında zikzaklı da olsa kısmen başarılı bir performans çizerken, yüksek enflasyon ve gelir dağılımı konusunda oldukça başarısız bir görüntü sergilemiştir.

3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Büyüme Oranlarının Dönemsel Analizi

3.2.1. Dönemsel Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi

Aşağıdaki tablo para talebi yaklaşımı kullanılarak elde ettiğimiz kayıt dışı ekonominin hacmini ve kayıtlı ekonomiye olan oranını göstermektedir. Oran dönem içinde devamlı dalgalanmalar göstermekle beraber özellikle 1990 yılından itibaren hızla yükselmiştir. 1971’de kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı %18,7 iken, 2000 yılında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi 38 katrilyona, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı da %24’e yükselmiştir.¹²⁷

¹²⁵ Cihan Dura, **a.g.e.**, s.358.

¹²⁶ Hakan Kum , “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Başlıca Gelişmeler”, <http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/turkeko.htm>, Erişim:29.06.2007, s..8-9.

¹²⁷ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.28.

Tablo 3: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Cari Fiyatlarla Milyar TL)

Yıllar	DP	DPI	DP2	İllegal Para DP1-DP2	V	Kayıtdışı ekonomi	Oran%*
1971	13,9	15,63139	6,137104	9.494284	5.7989	55,0564	18,76
1972	15.9	18.62317	6,71159	11,91158	5.6715	67,55654	19.17
1973	20,7	22,60579	8.03756	14,56823	5,3966	78.6189	18.77
1974	26,1	26.82134	9.286538	17,5348	5,7352	100.5656	19,55
1975	32.9	32,50343	11.62005	20.88338	5.6674	118.3545	18,01
1976	42.4	40,9065	13.9604	26.94611	5,6469	152,162	17,87
1977	62.9	58,12076	19.01153	39,10922	5.2144	203.9311	18,22
1978	94	84,80216	27.43745	57.3647	5.6484	324.0188	19,63
1979	144	130,136	42,1585	87,97749	6.2513	549.9737	21,14
1980	218	249,4813	84,78796	164,6934	6.9005	1136.467	21.31
1981	280	312,4931	105,8498	206,6433	7.7158	1594,418	20.86
1982	4112	452,0832	149,2703	302.8129	7.4254	2248,507	21.78
1983	548	561,3767	201,4718	359,9049	6.6534	2394.592	16,78
1984	736	874,5955	299,6847	574.9108	8.8448	5084,971	22,51
1985	1011	1166,081	443,2033	722.878	10,1198	7315.38	21,43
1986	1300	1580,642	588.8665	991,7759	10,0907	10007,71	20,38
1987	2208	2246.539	825,7545	1420.785	8.8554	12581,62	16,84
1988	3424	4096,855	1484,782	2612,072	11,7263	30629.95	23,09
1989	6833	6317,299	2380.946	3936,353	11,9067	46868.97	21,60
1990	11343	9736,808	3640,12	6096.688	12.9993	79252,68	20.90
1991	16834	16703,98	6175,956	10528,02	14,2306	149820,1	23,62
1992	30244	28543,03	10224,75	18318,28	14.3161	262246,4	22,97
1993	51364	48636.4	17160,92	31475,49,	15,7455	495597.3	24.06
1994	101401	104417,8	36419,51	67998.26	16,9361	1151625	28.53
1995	188506	192561,2	63695,96	128865,3	20,1941	2602319	31,29
1996	316000	331211,1	113362,4	217848.7	16.7484	3648618	22,77
1997	599000	645766,6	213665,7	432101	19,3269	8351172	26,13
1998	1031000	1238110	396549	841561.5	$\frac{21,4652}{18064286}$	18064286	29.87
1999	1887000	2034062	632768,9	1401293	17,9742	25187116	26,79
2000	3197000	2928518	882328.4	2046190	18,842	38554307	24,73

Kaynak: Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", Doğu Üniversitesi Dergisi 4 (1) 2003, s.28.

* Kayıt dışı ekonomi/kayıtlı ekonomi.

DP: Dolanımdaki Para, DP1: hesaplanan dolanımdaki para, DP2: sıfır vergi oranında hesaplanan dolanımdaki para, V: paranın gelir hızı.

Bu çalışmada 1971 ve 2000 yılları arasında Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmıştır. Elde edilen rakamlar bu büyüklüğün yıllar itibariyle dalgalandığını göstermektedir. Özellikle 1990 yılından sonra kayıt dışı ekonominin hacmi hızla büyümeye başlamıştır. 1995 yılında kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranı %31 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1998'te %29, 1999'da ise %26 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı itibariyle Türkiye'de kayıt dışı ekonominin hacmi 38 katrilyon iken, resmi ekonomiye olan oranı da %24,7 olarak hesaplanmıştır. Her ne kadar Türkiye ekonomisi için yapılan bu kayıt dışı ekonomi hesaplamaları, sınırlı bir tahmin sağlasa da bu büyüklüğün oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve artarak önemli bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin pozitif faydalarına rağmen, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde yaratacağı tahribatlar göz önünde bulundurulduğunda, kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınması ve bu büyüklüğün azaltılması Türkiye ekonomisi açısından da son derece önem kazanmıştır.¹²⁸

3.2.2. Dönemsel Olarak Türkiye Ekonomisinin Büyüme Oranları

3.2.2.1. Yıllar İtibariyle Ekonomik Büyüme Oranlarının Gelişimi

Türkiye'nin GSMH' sı, özellikle 1980'den sonra istikrarsız bir seyir izlemeye başlamıştır. Parasal değer olarak, sürekli bir artış meydana gelmektedir. Fakat burada önemli olan nokta, bir önceki yıla göre GSMH' da nasıl bir gelişme olduğudur. Tabloyu incelediğimizde GSMH' nın yıllar itibariyle artmış olduğunu görüyoruz. 1980 yılında 50 milyar TL civarında olan GSMH, 1995 yılına gelindiğinde 99 milyar TL olmuştur. İlk bakışta olumlu gibi görünen bu gelişme, büyüme hızına baktığımızda değişik bir görünüm arz etmektedir. Çünkü, bir ekonominin üretim değeri olarak büyümesinin yanında, istikrarlı bir seyir izlemesi de önemlidir. Fakat Tablo 4'e baktığımızda, Türkiye ekonomisinin son derece istikrarsız bir büyüme eğilimine sahip olduğunu görürüz.¹²⁹

¹²⁸ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, **a.g.m.**, s.29.

¹²⁹ Hakan Kum , **a.g.m.**, s.1.

Tablo 4. GSMH'NİN VE KAYITLI/KAYITDIŞI EKONOMİ ORANI'NIN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ (1980–2000) %- olarak

Yıllar	GSMH'nın Değeri (Milyar TL.)	Büyüme Hızı (%)	Kayıt Dışı Ekonomi/ Kayıtlı Ekonomi Oranı (%)
1980	50.87	-2,8	21.31
1981	53.317	4,8	20.86
1982	54.963	3,1	21.78
1983	57.279	4,2	16.78
1984	61.350	7,1	22.51
1985	63.989	4,3	21.43
1986	68.315	6,8	20.38
1987	75.019	9,8	16.84
1988	76.108	1,5	23.09
1989	77.347	1,6	21.60
1990	84.592	9,4	20.90
1991	84.887	0,3	23.62
1992	90.323	6,4	22.97
1993	97.677	8,1	24.06
1994	91.733	-6,1	28.53
1995	99.028	8	31.29
1996	106.080	7,1	22.77
1997	114.874	8,3	26.13
1998	119.303	3,9	29.87
1999	112.044	-6,1	26.79
2000	119.144	6,3	24.73

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2004

Tablo 4'deki GSMH ve büyüme rakamları Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden alınmıştır. Tablodaki kayıtlı /kayıt dışı ekonomi oranları bir önceki tablodan eklenmiştir. Tabloda gördüğümüz gibi, Türkiye ekonomisi her hızlı yükselişin arkasından büyük bir ekonomik gerileme yaşamaktadır. Bu sonuçlar da bize, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında sağlıklı bir büyüme göstermediğini ve neredeyse her beş yılda bir büyüme sınırlarını zorlayarak bir kriz dönemine girdiğini göstermektedir.

1980'de negatif bir büyüme hızına sahip olan ekonomi, 1990'da % 9.4'lük gibi son derece yüksek bir büyüme hızına eriŐmiştir. Bu dönemde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranına baktığımızda 1980'de bu oran % 21.31 iken 1990'da %20.90'a gerilemiştir. Fakat hemen arkasından 1991 yılında, büyüme hızı neredeyse

sıfıra inmiştir. Bu dönemde ise kayıtlı kayıt dışı ekonomi oranı aniden % 23.62 olmuştur.1993 yılında yine yüksek bir büyüme hızına ulaşan ekonomi, 5 Nisan kararlarının alındığı 1994 yılında büyük bir çöküşe geçmiştir. Bu çöküşle birlikte kayıtlı kayıt dışı ekonomi oranı %28.53'lere fırlamıştır.

1995 yılında gerçekleşen % 8.1'lik büyüme hızı da sürdürülebilir nitelikte bir büyüme değildir. Çünkü bu büyümenin üretimle ilişkisi son derece zayıftır. Yüksek büyüme hızı, büyük oranda % 8.7 büyüyen ticaret sektörüne bağlıdır. Bu da büyüme hızının, tıpkı 1992 ve 1993 yıllarında olduğu gibi üretim ağırlıklı ve kalıcı olmadığına işaret etmektedir. Ki bu dönemde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi'ye oranı %31.29' a çıkarak en yüksek seviye ye ulaşmıştır. Bu verilere bakarak genel bir değerlendirme yapacak olursak kayıt dışı ekonominin arttığı dönemlerde ekonomik büyüme hızı gerilemiştir.

3.2.2.2. Sektörel Açıdan Büyüme Oranlarının İzlenmesi

Sanayileşmenin en belirgin özelliklerinden biri, tarım sektörünün toplam ulusal gelir içindeki payının sürekli olarak düşmesi ve buna karşılık sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının artmasıdır. Dolayısıyla, “olgunlaşmamış” bir ekonomiden “olgunlaşmış” bir ekonomiye geçerken bu ilişki önem kazanmaktadır.¹³⁰

Tablo 5. Ana Sektörler İtibariyle GSMH'nın Değişimi (1980-1995) %- olarak

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	24.2	20.5	55.3
1985	19.4	23.6	57.0
1990	16.3	25.8	57.9
1995	14.4	27.6	58.0

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, çeşitli sayılar.

¹³⁰ Hakan Kum, a.g.m., s.1.

Tablo 5'deki verilere göre; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payları sırasıyla 1980'de % 24.2, % 20.5 ve % 55.3; 1995'te ise % 14.4, % 27.6 ve % 58.0'dır. Bu veriler gösteriyor ki tarımın GSMH içindeki payı % 9.8 azalmıştır. Buna karşılık sanayi sektörünün payı % 7.1, hizmetler sektörünün payı ise % 2.7 artmıştır. Buradan, tarım sektörü aleyhindeki değişimin beklenen oranda olmasa da, sanayi sektörü lehine olduğunu görüyoruz. Değişimin yönü olumlu gibi görünmekte fakat sanayi sektörünün ulaştığı düzey pek de iyimser bir tablo sunmamaktadır.

3.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi'nin Büyüme Oranları Üzerindeki Etkileri

3.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Yapısal Etkileri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki olası etkileri olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde pozitif etkilere sahip olabilir.

Ülkemizde neoliberal görüşe sahip olanlar kayıt dışı ekonominin Türkiye'de ekonomik kalkınmada küçümsenmeyecek bir role sahip olduğunu belirtmektedirler. Milli gelir pastası kayıt dışı ekonomi vasıtası ile büyütülebildiği sürece kayıt dışı ekonomik faaliyete olumlu bakılmakta ve ekonomik kalkınmanın belirli bir sürecinden sonra kayıt dışı faaliyetlerin azalacağı savunulmaktadır.

Türkiye'de ekonomik büyümenin belirli bir hızda sürdürülebilmesi için kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesinin gerekliliği savunulan diğer bir görüştür. Bu görüşe göre kayıt dışı ekonomi devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini azaltmaktadır. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini artırarak yatırımları azaltmaktadır. Yatırımların azalması, işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına neden olmaktadır

Kayıt altında bulunan ekonominin yüksek maliyetler, kapasitenin eksik kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi nedenlerle herkese iş yaratma imkânı

yoktur. Kayıt dışı ekonomi, açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkânı sağladığı için birçok insanın geçim kaynağı olma özelliği taşır. Kayıt altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitim düzeyleri belirli bir seviyede ve ayrıca kalifiye elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise, her seviyeden insana istihdam olanağının sağlanması hem işsizliği azaltır hem de işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlar.¹³¹

Kayıt dışı ekonomi, bir yandan çalışanlar arasında haksız rekabet yaratırken, diğer taraftan da resmi ekonomiye göre üretim maliyetlerinin düşük olması nedeniyle iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü artırmaktadır. Çeşitli nedenlerle kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye canlılık getirir ve rekabet gücünü artırır. Kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirlerin tüketim aşamasında kayıt altına alınma ihtimali söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, elde edilmesi aşamasında kayıt altına alınamayan gelirler harcanması aşamasında kayıt altına alınabilir.¹³²

Kimi araştırmacılara göre hükümetleri kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmekte aktif davranmamaya iten sebep kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeyi sağlamada önemli bir araç olduğu düşüncesinin savunulması ve son on yılda gittikçe bozulan gelir dağılımının getirdiği sosyo-ekonomik problemlerin kayıt dışı sektörde yaratılan istihdam ve gelir artışı ile azalabileceğinin düşünülmesidir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azalmasına yönelik politikaların mümkün olduğunca uzun döneme yayılması ve bu sürede bireysel refahı artıracak diğer politika araçları ile desteklenmesi gerekmektedir.

3.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sektörel Etkileri

3.3.2.1. Tarımsal Üretim

Tarım sektöründe teraküm etmiş sermaye az olup, mevcut sermaye de ekonomik olarak kullanılmamaktadır. Çünkü tarımsal işletmelerin büyük kısmı küçük işletmelerdir. Bu işletmeler çoğunlukla üzerlerinde yaşayanlara yetecek bir ürün alamayacak kadar küçüktür, kullanılan araçlar ilkel, yararlanılan sulama ve gübreleme

---

¹³¹ Mustafa Ali Sarılı, **a.g.m.**, s.44.

¹³² Mustafa Ali Sarılı, **a.g.m.**, s.44.

yetersizdir, işe konulan büyük miktarda emeğe rağmen, dönüm başına elde edilen ürün çok azdır.¹³³

Tarım sektöründe genellikle bir nüfus fazlası vardır, gizli işsizlik yaygındır ve tarım sektörü dışında çalışma imkânları yoktur. Diğer bir ifade ile bu kısımdaki işgücünün azaltılması halinde toplam üretim aynı kalmaktadır.¹³⁴

Tarım sektöründe çiftçiler elde ettikleri gelir ve sahip oldukları servete göre büyük borç altındadırlar. Tarımsal işletmeler, üretim güçlerini kaybetmiş bakımsız işletmelerdir. Bunun sebebi, işletmelerin küçük ve bu işletmelerde çalışan insanların fazla olmalarıdır.¹³⁵

Bu nedenlerden dolayı tarım sektörü kayıt dışı çalışmanın en yaygın olduğu sektördür. Tarım sektöründe işçilerin pek çoğu ücretsiz aile işçisi, kendi hesabına çalışanlar ve işverenlerden oluşmaktadır. Bunlar 1999 yılında tarım sektöründeki tüm işçilerin yüzde 94,9'unu, 'ücretli ve yevmiyeli'ler ise tarım sektöründeki tüm işçilerin yüzde 5,1'ini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere sektörde çok sayıda küçük işletme bulunmakta ve bu işletmeler birçok işgücü mevzuatını uygulamamaktadırlar. Ayrıca tarım kesimi büyük ölçüde vergi dışında tutulmaktadır. Sektörde kayıt dışı çalışma kaide, kayıtlı çalışma ise istisna olduğundan sektörün kayıt dışı istihdam hesaplamalarına dahil edilmesi uygun olabilir. Bu durumda kayıt dışı istihdamın toplam istihdam içindeki payının 1988 senesinde yüzde 54,89 iken 1999 senesinde yüzde 54,71 olarak gerçekleştiği görülür.¹³⁶

1987-1994 arasında ödenen toplam vergiler içinde tarım sektörünün payı sürekli bir düşme göstererek %3,5 oranına kadar inmiştir. Zaten sektörün vergi payı geleneksel olarak düşük bir değerdeyken bu dönemde de %32'lik bir düşüşü yaşadığı tespit edilmiştir.¹³⁷

---

¹³³ Maurice Dobb, Kapitalizm, Sosyalizm, Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma, Çev. Mehmet Selik, Doğan Yayınevi, No:21, İstanbul, 1973,s.194.

¹³⁴ Ümrân Ersoylu, " Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdam ve Eğitim", MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1986, s.2.

¹³⁵ İsmail Türk, Maliye Politikası, Güncelleştirilmiş 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi,1999, s.225.

¹³⁶ Sübidey Togan, "Türkiye'de Kayıt dışı İstihdamın Boyutları, Temel Sebepleri ve Çözüm Önerileri", İşveren Dergisi, <http://www.tisk.org.tr>, Şubat 2001,s.1.

¹³⁷ Hakan Yılmaz, "Türkiye'de Vergi Yapısı ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi", DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>, Erişim:02.07.2007,s.211.

Sektörün GSMH içinde yaratmış olduğu değer ile sektörün hesaplanan vergisi arasındaki ilişki üzerine kurulu olan sektörel vergi yükü oranı ortalama %4-5 düzeyinde çıkmıştır. Bu sektörün vergilendirilmesinin çok düşük düzeyde olduğunun temel bir göstergesidir.

Sektörün 1980'den sonra GSMH içindeki payı %24'lerden %16'lara düşerken vergi yükü ve vergi yapısı oranları ise var olan yapısını devam ettirmiştir. Sektörün ekonomik ve sosyal açıdan (gelir düzeyinin düşüklüğü, kayıt dışı istihdamın yoğunluğu, toprak dağılımındaki adaletsizlik gibi) diğer sektörlerle göre sahip olduğu farklılıklar bir yana bırakılırsa sektörün çıkan vergi yükü oranları sektörün vergisel anlamda bir problemi olduğunu göstermektedir.¹³⁸

Türkiye'de kayıt dışı istihdamı besleyen bir havuz niteliğindeki tarımsal istihdamın da bir "kırsal kalkınma stratejisi" çerçevesine kırsal alanda tarım dışı faaliyetlere özendirilmesini sağlayacak kamu politikaları uygulamaya konulmalıdır. Bu bağlamda tarımdan "tarımsal sanayi"ye geçiş için destek sağlanmalıdır. Böylelikle tarımsal ürünlerin yanı sıra katma değeri daha yüksek olan tarım harici alanlarda da istihdam yaratan işlenmiş tarım ürünleri potansiyeli geliştirilebilecektir.

3.3.2.2. Sanayi Üretimi

1980'den sonra uygulanan politikalar sonucunda, reel olarak en fazla büyüme yaşayan sektör sanayi sektörü olmuştur. GSMH içinde 1980'de sahip olduğu %19'lardaki payı 1994'de %26'lar düzeyine çıkmıştır.¹³⁹

Sektörel vergi yükü en yüksek çıkan sektör sanayi sektörü olmuştur. 1987'de sanayi sektörünün %26,45 olan vergi yükü oranı artarak, 1994'de %31,82'ye çıkmıştır. Yaşanan bu %35 oranındaki artışa sebep olan temel vergi kalemleri, stopaj yoluyla ödenen vergiler ile yurt içi tüketim vergileridir.

Sanayi sektörünün, gerçek kazanç üzerinden ödemiş olduğu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payının çok düşük oranlarda gerçekleşmesi, sektörün işleyişi

¹³⁸ Hakan Yılmaz, "Türkiye'de Vergi Yapısı ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi", DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>, Erişim:02.07.2007, s.211.

¹³⁹ Hakan Yılmaz, "Türkiye'de Vergi Yapısı ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi", DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>, Erişim:02.07.2007, s.211.

açısından sahip olması gereken yapının aksine bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Sektörün ödemiş olduğu dolaysız vergi toplamı içinde bu oran, 1987’de %36,8’den 1992’de %16,69’a kadar düşmüş ve 1994’de ancak %24 düzeyine çıkabilmiştir. Sektörün ödemiş olduğu toplam vergiler içinde ise bu oran 1987’de %10,27 iken 1992 ve 1993’de %5’lere kadar düşmüş ve 1994’de %7,11 olmuştur. Sanayi sektörünün ödemiş olduğu toplam vergiler içinde gerçek kazanç üzerinden ödenen vergilerin payının %5-6’lara inmesi vergi sisteminin işleyişinde yaşanan bozukluğu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli sanayicilerin en büyük sorunu kredi temini olarak ortaya çıkmaktadır. Kayıtlı sektörden kredi temin edemeyen bu kesim suç sektöründen kredi temin etmeye çalışmaktadır. Bu durum suç sektörünün kayıt dışı ekonomik faaliyetleri finanse eder hale gelmesine neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler özellikle inşaat sektöründe yoğunluk kazanmaktadır. Bu sektörde işin üretim aşamasında parçalara ayrılabilirlerken daha küçük işletmeler tarafından yapılabilmesi yani taşeronluk sistemi bunun başlıca nedenidir. İnşaat sektöründeki bu uygulama hem yapıların düşük standartta yapılmasına ve hem de çok büyük vergi kaybına neden olmaktadır. Tarım sektöründen sonra kayıt dışılığın en yaygın olduğu sektör sanayi sektörüdür.

3.3.2.3. Hizmet Sektörleri

Hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı 1980-94 arasında %55-57 arasında değişen oranlarda gerçekleşmiştir. Sektör GSMH içindeki oransal payını bu dönem içerisinde korumuştur.

Hizmetler sektörünün vergi yapısına bakıldığında, 1987-90 arasında dolaysız vergilerin, 1991-94 arasında ise dolaylı vergilerin daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Aradaki fark dönem boyunca beş puanı geçmemekle birlikte son dönemde dolaysız vergilerin payının azaldığı göze çarpmaktadır.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Hakan Yılmaz, “Türkiye’de Vergi Yapısı ve 1980’den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>, Erişim:02.07.2007, s.213.

Sektörün ödemiş olduğu vergilerin toplam vergiler içindeki payı, 1987’de %51,4 olan oranında 1990’da %46,4’e düşmüş, tekrar yükselerek 1994 yılında %49,6’ya çıkmıştır.¹⁴¹

Sektörün gerçek kazanç üzerinden vergilendirilmesi, sanayi sektörüne göre daha yüksek oranlarda çıkmakla birlikte, hizmetler sektöründe gerçek kazanç üzerinden vergilendirilme oranının hem düşük hem de azalan bir gelişme içinde olduğunu söyleyebiliriz. Sektörün dolaysız vergi toplamı içindeki gerçek kazanç üzerinden vergilendirilme oranı 1987’de %50,84 iken bu oran dönem boyunca azalarak %29’lara kadar gerilemiştir. Sektörün ödemiş olduğu toplam vergiler içinde bu oran 1987’de %26,36 iken hızlı bir şekilde düşme göstererek dönem sonlarında %13’lere kadar inmiştir.

Hizmetler sektörünün toplam vergi yükü oranı %13-14’ler düzeyindedir. GSMH içindeki sektör büyüklüğü ve ekonomideki hareketliliği düşünülürse çıkan bu oranlar, sektörde ciddi bir vergi kayıp ve kaçığı olduğunu bize göstermektedir. Bu anlamda Türkiye’de vergicilik açısından en sorunlu sektör hizmetler sektörü olmaktadır. Hizmetler sektörünün alt sektörlerine inilince de problemin toptan ve perakende ticaret ile finans kurumları ile bankalarda olduğu görülmektedir. Toptan ve perakende ticaret sektöründe ise aile işletmeleri şeklinde organize olan şahıs işletmelerinin yoğunluğu dünyanın her yerinde olduğu gibi bizde de vergicilik açısından büyük problemler yaratmakta ve bu sektör yapabileceği oranda kayıt ve belge sisteminin dışına çıkmaktadır.¹⁴²

---

¹⁴¹ Hakan Yılmaz, “Türkiye’de Vergi Yapısı ve 1980’den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>, Erişim:02.07.2007, s.213.

¹⁴² Sübidey Togan, **a.g.m.**, s.2.

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi hemen her ekonomide olan ancak özellikle gelişmekte olan ekonomilerde daha büyük boyutlarda yaşanan bir süreçtir. Kayıt dışı ekonomi geniş bir yelpaze olarak karşımıza çıkar. Bazı masumane faaliyetler kayıt dışılığı oluşturabileceği gibi suç kabul edilen, ekonomik yapıdan daha ziyade sosyal ve siyasal yapıyı vuran bir takım faaliyetler de kayıt dışılığın bir parçasıdır.

Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini ve bu sorunları etkilediğini son derece kompleks yapılı bazen bağımlı bazen bağımsız değişken bir olgu olduğu görülmektedir. Fakat daha da önemlisi içerisinde iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutların tamamıyla yakın ilgili olan kayıt dışı ekonomi, teorik çapta bir çözüm önerileri sıralayan fakat bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ekonomik sebeplerin yanında kamu maliyesi ya da psikolojik nedenlere de dayanmaktadır. Enflasyon, gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik politikalar ve stratejiler, vergiye karşı direnç, vergilemede belirsizlik, denetsel ve yargısal sorunlar, çalışma hayatının gerçekleri ve psikolojik tatmin gibi birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Böylesine geniş bir yelpaze oluşturan kayıt dışılığın varlığı ispatlanabilir. Ancak karşılaşılabilecek problem kayıt dışılığın tespiti değil ölçümüdür. Bu hususta birtakım verilerle bir tahminde bulunmak mümkündür. Ama kesinlik yoktur, birtakım tahminler ve değerlendirmelerden yola çıkılabilir. Kayıt dışılığın ölçümü için yapılan çalışmalar ve öne sürülen metotlarda teorik zemini olmayan varsayımlar ve buna bağlı olarak gerçekleşen ölçümler bize kayıt dışılık hakkında bazı değerler vermekte ancak bulunan değerlerin güvenilirliği tartışılmaktadır. Ülkemizde olduğu gibi veri yetersizliği de bunlara eklenince bulunan sonuçlar ile beklenenler arasında sapma olmaktadır.

Ülkemizde siyasi irade kayıt dışı ekonomik faaliyetleri azaltmak amacı ile çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Bununla birlikte ülkemizin başlıca ekonomik sorunları olan yüksek enflasyonda düşme ve dengesiz gelir dağılımında düzelme sağlanmadan kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik politikalar özellikle toplumun düşük gelir grubunda bulunan bireylerin reel gelirlerinde düşme yaratarak toplumsal huzursuzluklara yol açabilecektir. Ayrıca bu tür kararları alan hükümetlerin arkasında bulunan seçmen desteğinde de oldukça önemli düşme gerçekleşebilecektir. Bu durum

politik istikrarsızlığı beraberinde getirecektir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri azaltmaya yönelik uygulanabilecek kısa dönemde kullanılabilir radikal para ve maliye politikaları ile direkt kontroller düşük gelirli bireylerin gelirlerinde ani düşmelere neden olurken, yüksek gelir grubundaki bireylerin yurtdışına sermaye transferine neden olabilecektir. Bu ülkemizde yatırım ve gelir hacminde ani bir daralmaya yol açabilecektir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin ülkemiz ekonomisindeki büyüklüğünü azaltmaya yönelik politikaların kısa vadeli şok politikalardan ziyade orta ve uzun dönemli ılımlı politikalar şeklinde olması kullanılan politika araçlarının yaratabileceği olası sosyal ve ekonomik sorunları azaltacak ve toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkmasını engelleyecektir.

Çalışmanın temel konusu olan Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında kısa vadede ne kadar olumlu gözükse de uzun vadede büyüme üzerinde negatif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Sermaye sürecinde istihdam yaratma özelliği, gelir dağılımını düzenlemesi kaynakları verimli alanlara kaydırarak ekonomide verimlilik ve etkinliği sağlaması, ekonomiye düşük maliyetlerle rekabet etme şansını vermesi ve bu sebeplerle ekonomiye dinamizm vermesi gibi yönleri ile bakıldığında kayıt dışı ekonomi işsizlik oranının düşük gerçekleşmesini sağlayarak yüksek işsizlik oranı nedeni ile oluşabilecek sosyo-ekonomik sorunların azaltılmasını sağlayabilecektir. Örneğin 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin en düşük büyüme hızı olan %-6,1 oranına rağmen herhangi bir sosyoekonomik sorun yaşanmamasının başlıca nedeni kayıt dışı sektördeki istihdam artışının kayıtlı sektörde artan işsizliği azaltıcı rol oynamasıdır.

Ancak uzun vadede kayıt dışı olumsuz etkileri kendisini göstermeye başlar. Her şeyden önce elde sağlıklı veriler olmadığından yapılan ekonomik planlamalar belirlenen ekonomik politika ve stratejilerde sapmalar gerçekleşir.

KAYNAKLAR

- ABULAK** Yavuz, Tahtakılıç A. Koray, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, Mart 2003.
- AĞBAL** Naci, “Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi-1”, Yaklaşım Dergisi, Sayı:98, Mayıs 2000.
- AKALIN** Güneri, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı(I)”, Vergi Dünyası Serisi, Sayı:178, Haziran 1996.
- AKAR** Yıldırım, “Kara Paranın Aklanması”, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No:90, Eylül 1997.
- AKTAN** Coşkun Can, “Ağır Vergi Yüğü ve Yer altı Ekonomisi”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 125, Şubat 1999.
- ALTUĞ** Osman, “Vergi Sistemimizin Temel Sorunları ve Öneriler” Asomedy Mart 2002 sayısı.
- ALTUĞ** Osman, “**Kayıt Dışı Ekonomi**”, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1999.
- ALTUĞ** Osman; (1994b), “**Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı**”, Sayı:14, Mart 1994.
- ARSLAN** Sinan, “Vergi Kaybının Sebep ve Sonuçları”, Vergi sorunları Dergisi, Sayı:98, Kasım 1996.
- AYDEMİR** Şinasi, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II)”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:162, Şubat 1995.
- AYDEMİR** Şinasi, “**Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**”, İstanbul 1995.
- BAYRAKLI** Hasan Hüseyin, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş, “Maliye Sempozyumu”, Vergi Kaçırmaı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi:Anket Çalışmasının Bulguları, 2004, http://www.uludag.edu.tr/maliyesempozyumu/3_2_h.bayrakli-t.saruc-i.sagbas.doc, (Erişim:06 Mayıs 2007).

- BOZDOĞAN** Mine, Ejder Haydar Lütü, “Türkiye’de Vergi Hasılatını Etkileyen Unsurlar Konusunda Mükelleflerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi”, Yaklaşım Dergisi, Sayı:104, Ağustos 2000.
- ÇETİNTAŞ** Hakan, Vergil Hasan, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, Doğu Üniversitesi Dergisi 4 (1) 2003.
- DERDİYOK** Türkmen, 1980 Sonrası Borçlanma Politikaları, <http://193.255.144.134/calismalar/yayinlar/md/md138/mt1980sonrası.pdf>, (Erişim: 10 Temmuz 2007).
- DERDİYOK** Türkmen, “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, Türkiye İktisat Dergisi, Mayıs 1993, Sayı:14.
- DOBB** Maurice, “**Kapitalizm, Sosyalizm, Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**”, Çev. Mehmet Selik, Doğan Yayınevi, No:21, İstanbul, 1973.
- DPT** Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ağustos 2002, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/1980-01.pdf>, (Erişim:20 Mart 2007).
- DURA** Cihan (1997), “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, Maliye Dergisi, Sayı: 124.
- DURA** Cihan, “**Türkiye Ekonomisi**”, Kayseri, 1991
- DURUSOY** Serap, “Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, Mart 2003
- EKİN** Nusret, “**Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam**”, İstanbul: İTO Yayını, No:17,1995.
- EKONOMİK VE MALİ İŞLER BAŞKANLIĞI**, “İstihdam ve İşsizlik Sorunu”, Haziran-2004.

ENGİNDENİZ Sait, “Türkiye’de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:122, Mayıs 1996.

EROĞLU Nadir, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_eroglu.doc.(Erişim:15.08.2007

ERSOYLU Ümran, “ Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdam ve Eğitim”, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1986.

HÜRRİYET Gazetesi, 20.06.2002

ILGIN Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’deki Durum” , Planlama Dergisi Özel Sayı – DPT’nin Kuruluşunun 42.Yılı,<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ilginy/kayitdisi.pdf>, (Erişim:21 Aralık 2004)

ILGIN Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları”, Uzmanlık Tezi, Yayın No:2492, Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, 1999.

KADİM Projesi , <http://kadim.istanbul.gov.tr/Portals/Kadim/images/proje.pdf> , (Erişim:29.06.2007).

KILDİŞ Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”,Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2,Sayı 2,2000.

KILIÇBAY Ahmet, “Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi”, İstanbul, 1995.

KILIÇDAROĞLU Kemal, “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:228,Ağustos 2000.

KIRBAŞ Sadık, “Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri Boyutları ve Çözüm Yolları”,Tesav Yayınları, no:9, 1995.

- KOBAN** Emine, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”,Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü.
- KUM** Hakan, “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Başlıca Gelişmeler”,
<http://iibf.erciyes.edu.tr/akademik/kum/turkeko.htm>,
(Erişim:29.06.2007)
- ÖNDER** İzzettin, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”,İÜ SBF Dergisi, Cilt No:2, Sayı: 23-24 (Ekim 2000,Mart 2001)
- ÖZERKMEN** Necmettin, Structure of the retail petty trade connected in a sociological study of an urban informal sector in Ankara, Basılmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1995.
- ÖZSOYLU** Ahmet Fazıl; “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”, Bağlam yayıncılık, İstanbul 1996.
- SARILI** Mustafa Ali, ‘Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler ’, Bankacılar Dergisi, Sayı:41, 2002.
- SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI** (2001-2005), “Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyon Raporu”, DPT: 2603, ÖİK:614, 2000.
- SEVİĞ** Veysi, “Mali Gücü Kim Belirler?”, Dünya, 26 Eylül 2001.
- ŞEKER** Sakıp, “Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri”, Yaklaşım Dergisi, Sayı:25, Ocak 1995
- ŞENGÜL** Selami, “Kayıt Dışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)”, Ankara, İmaj Yayınevi, Ekim 1997
- T.C. ÇALIŞMA ve SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI**, “Kayıt Dışı İstihdam ve Kaçak İşçi İstihdamı”, Ağustos 2004, Ankara.
- TABAN** Sami, Kara Akif, “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi”, Eskişehir İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 2006.

- TEMEL** Adil; Şimşek Ayşegül; Yazıcı Kuddusi (1994), “Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü”, YAKLAŞIM, Sayı:104, Temmuz 1994.
- TIKTİK** Ahmet,”Türk İşveren Derneği Ağustos Dergisi”, 2004.
- TOGAN** Sübidey, “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutları, Temel Sebepleri ve Çözüm Önerileri”, İşveren Dergisi, <http://www.tisk.org.tr>, (Erişim: 27 Temmuz 2007).
- TOKSÖZ** A. Gülay, “Türkiye’de Kadın İşçiler ve Sendikal Örgütlenme”, Tesiş Dergisi, 2005,Sayı:1.
- TOPTAŞ** Ülker (1998), “**Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri**”, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara, 1998.
- TOPTAŞ** Ülker, “**Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri**”, Tesar Yayınları, No:33, Ankara, 1997.
- TÜRK** İsmail, “**Maliye Politikası**”, Güncelleştirilmiş 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999.
- TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU**, “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği” , <http://www.tek.org.tr> ,(Erişim:25 Aralık 2004).
- TÜRKİYE ODALAR ve BORSALAR BİRLİĞİ**, ’Türk Vergi Sisteminin Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri’, <http://www.tobb.org.tr/vergisistemi/ icindekiler.php>,(Erişim: 12 Ocak 2005).
- ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ**,”Günümüz dünyasında Çocuk İş Gücü”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel müdürlüğü Yayınları.
- US** Vuslat, “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği” , Türkiye Ekonomi Kurumu,<http://www.tek.org.tr> , (Erişim:25 Aralık 2004).

- YETİM** Sedat, “Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi”, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul, 1999.
- YILDIRIM** Refia, Yıldırım Erhan, “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, 16. Maliye Sempozyumu, 28-31 Mayıs 2001.
- YILMAZ** Hakan, “Türkiye’de Vergi Yapısı ve 1980’den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi”,DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Aralık 1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>,(Erişim: 02.07.2007
- YILMAZ** Gülay Akgül, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı” (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1992.
- YÜCE** Mehmet, Palamut Mehmet E. ,“Türkiye’de 1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”, 16. Maliye Sempozyumu.